Venkatramna
Charyallu garichu
Takikayay vivarnam

శ్రీరస్తు.

లౌకికన్యాయవివరణము.

విజయనగరము మహారాజావారి సంస్కృతకళాశాలాపండితులు

శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారిచే

రచింపఁబడినది.

పరిషత్పత్రికనుండి పునర్ముద్రితము.

కాకినాడ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

కాకినాడముద్రాక్షరశాల

1939.

వెల 8 అణాలు.

పీఠిక.

లౌకికన్యాయము లనఁగా లోకధర్మములు లోకవ్యవహారములు సూచించెడి సంగ్రహవాక్యములు. ఇట్టి వాక్యము లనేకములు సంస్కృతవాఙ్మయమునం దచ్చటచ్చట సందర్భోచితముగా నిక్షిప్తములై యున్నవి. వానిలోఁ గొన్నింటిని దీసి జేకబ్ (Col G. A. Jacob) అను నాంగ్లేయపండితుఁ డాంగ్లభాషావివరణముతోఁ గూడ "లౌకికన్యాయాంజలి" యనుపేరఁ బ్రకటించెను. ఈవిషయములు గలదే "భువనేశదత్త లౌకికసాహస్రి" యను వేఱొక గ్రంథముకూడఁ గలదు. ఈరెండుగ్రంథములను జక్కఁగాఁ బరిశీలించి యందలి న్యాయములఁ గొన్నింటి గ్రహించి యాంధ్రుల కుపయుక్తమగున ట్లాంధ్రభాషావివరణము సహితముగా శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు ప్రకటించినారు. ఈన్యాయములు సంభాషణ యందేమి, గ్రంథరచన యందేమి, సందర్భోచితముగాఁ బ్రయోగించినచో మిగుల రమ్యముగ నుండును. ఈగ్రంథమును బ్రకటించి యాచార్యులవా రాంధ్రలోకమున కుపకృతి చేసినవారైరి. వీరు సంస్కృతాంధ్రములయందుఁ బండితులు. మొన్న మొన్నటి వఱకును, శ్రీవిజయనగరమహారాజా కళాశాలలో సంస్కృత పండితులుగా నుండి పనిచేసిరి. తెలుఁగులో భీష్మచరిత్ర మొదలగు కొన్ని పద్యగ్రంథములు రచించిరి. వీరి కాంగ్లేయభాషా ప్రావీణ్యము కూడఁ గలదు. విద్యావ్యాసంగమునందు వీరికి నాస్థ మెండు.

ముక్త్యేశ్వరము,
10-11-38.

జ. రామయ్య.

లౌకిక న్యాయవివరణము.

అకారాది సూచిక.

లౌకికన్యాయవివరణము.

లోకోక్తులు, సామెతలు, ఆభాణకములు (శ్లోకరూపములు) న్యాయములు మొదలగునవి యన్నియును గొప్పలోకానుభవము గల పెద్దలసూక్తులు. తెలుఁగుభాషలో వాడుకచేయఁబడు సామెతలు ప్రతి వారికి సుబోధములు కావున వానికి వివరణ మవసరము లేదు. కాని వ్యాకరణగ్రంథములును, న్యాయవైశేషికాదిగ్రంథములును, పూర్వమీమాంస, ఉత్తరమీమాంస, ఉపనిషద్భాష్యములు, అలంకారశాస్త్రము, శుక్రనీతి, కామందకీయాది నీతిశాస్త్రగ్రంథములు మొదలగువానియం దాయాయాగ్రంథసందర్భములయం దుదాహరింపఁబడిన యీన్యాయములే వివరణాపేక్షములు. వీనియందు శాస్త్రసంప్రదాయములు, పారిభాషికపదములు మెండుగా నుండుటచేతఁ బండితైకసమధిగమ్యములు. భగవద్గీతలయందు దశోపనిషత్తులయందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన కతిపయపదముల కర్థముతో నకారాదిగాఁగల యొకసంపూర్ణసూచిని వ్రాసి ప్రకటించిన పాశ్చాత్యపండితశిరోమణి యగు కర్నల్ జయజాకూబీపండితుఁడు సకలశాస్త్రగ్రంథములను శ్రద్ధతోఁ బరిశీలించి యీన్యాయములను సంగ్రహించి వాని నన్నింటి నాంగ్లేయభాషలో వివరించి మూఁడుభాగములుగా నచ్చొత్తించి ప్రకటించెను. దానికి "లౌకికన్యాయమాల" యని పేరిడెను. ఆగ్రంథము సంస్కృతాంగ్లేయభాషలలోఁ బ్రవేశ మున్నవారికె గాని యితరుల కుపయోగింపదు. అందుచే నేను వానిలో ముఖ్యమైన న్యాయములఁ గొన్నిఁటిని దీసి మనపాఠకుల కుపయోగించునట్లు తెలుఁగుభాషలో వివరించుటకు సమకట్టితిని.

ఇదిగాక యీలౌకికన్యాయములను బ్రతిపాదించు విస్తృతమైన గ్రంథము మఱియొకటి కలదు. దానిపేరు "భువనేశదత్తలౌకికసాహస్రి." అది బొంబాయినగరమునకు శాఖానగరమైన కళ్యాణిలో గంగావిష్ణు శ్రీకృష్ణదాసు, అనువర్తకుని లక్ష్మీవేంకటేశ్వరముద్రాక్షరశాలలో ముద్రి

తమైనది. ఈగ్రంథము జాకోబీపండితుని గ్రంథముకంటె విపులతర మైన వ్యాఖ్యానముతో వ్రాయఁబడినది. దీని నామూలాగ్రముగాఁ బరిశీలించి యిందుఁ గలముఖ్యమైన న్యాయముల నిందులోఁ గూర్చితిని. ఈగ్రంథకర్తవృత్తాంతమును యథాజ్ఞాతముగా నీవ్యాసమందుఁ దెలుపుచున్నాను. తొల్లి మూలత్రాణనగర మను (Mooltan) నొకపట్టణమం దధీతసకలవేద శాస్త్రాగమేతిహాస పురాణకలాపుఁడు జ్యోతిశ్శాస్త్రపారంగతుఁడు "ఆశానందుఁ" డను నొకవిప్రవర్యుఁడు గలఁడు.

అతఁడు సారస్వతసేతుపాల మనువంశమందుఁ బుట్టినవాఁడు. అతనికి ఠాకురుదత్తుఁ డను నొకపుత్రుఁ డుదయించెను. ఇతఁడు కూడఁ గాలక్రమమునఁ దండ్రివలెనే మహావిద్వాంసుఁడై నానాదేశసంచారము చేసి సకలరాజాస్థానములయందు సన్మానితుఁడయ్యెను. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు ఠాకురుదత్తునకు విక్రమార్క శకము ౧౯౩౮ సం. లో భువనేశదత్తుఁ డనునొకకుమారుఁ డుద్భవించెను. విద్యాభ్యాసోచితవయస్కుఁడై పాఠశాలకుఁ బోయి కొంతకాలము చదివి ప్రథమపరీక్షయం దుత్తీర్ణుఁ డయ్యెను. ఈకాలమందు శ్రీరామనగరవాస్తవ్యుఁడగు నొకకులీన బ్రాహ్మణుఁడు వచ్చి యీభువనేశదత్తునకుఁ దనకొమార్తె నిచ్చెద నని ప్రతిజ్ఞఁ జేసెను. భువనేశునితండ్రి యును వివాహమహోత్సవమును నిర్వర్తించెను. కొంతకాలము చన్నపిదప నతనికి నరేంద్రుఁ డను పుత్రుఁడు పుట్టెను. అపుడు భువనేశుఁడు మరల బడికిఁ బోయి మధ్యమపరీక్షకుఁ జదివెను. కాని దైవవశమునఁ బరీక్షయం దుత్తీర్ణుఁడు కాఁజాలక పోయెను. అయినను లవపురమునకుఁ బోయి యచట ముప్పదిరూప్యముల యుద్యోగములోఁ బ్రవేశించి యాసొమ్మును, తండ్రికిఁ బంపించుచుండెను. ఆంగ్లేయభాషయందుఁ గూడ మంచిప్రవేశమును సంపాదించెను. కొంతకాల మైనతరువాతఁ, దండ్రియాజ్ఞచే స్వగ్రామమునకు మరలి వచ్చెను. నరేంద్రుఁడు నాలుగువత్సరములు వయస్సు గలవాఁడైయుండఁగా భువనేశుఁడు తలిదండ్రులను బంధువర్గమును మిత్రబృందమును శోకసాగరనిమగ్నులను జేసి యాకస్మికముగా దేవభూయమును నొందెను. తద్వం

శజుఁడు భువనేశదత్తుని పితామహుఁడై నతాసురదత్తుని ప్రియశిష్యుఁడు నగు తేజోభానుశాస్త్రి యనునుపండితుఁడు భువనేశుని స్మృత్యర్థముగా నీలౌకికన్యాయసాహస్రి యనుగ్రంథమును రచియించి లోకమున కిచ్చెను.

న్యాయములు.

౧. ఫలవత్సహకారన్యాయము.

"ఆమ్రే ఫలార్థే రోపితే ఛాయాగన్ధా అనూత్పద్యేతే" అని యీ ప్రస్తవ్యసూత్రము. పండ్లకొఱకుఁ దియ్యమామిడిచెట్టును మొలవేయఁగా ఫలమే గాక నీడ, సౌగంధ్యము కూడ, సంప్రాప్తమగును. ఏకఫలము కొఱకుఁ బ్రయత్నము చేయువానికి దైవయోగమున నన్యఫలములు కూడఁ జేకూరును.

౨. వృద్ధబ్రాహ్మణవరన్యాయము.

తొల్లి జాత్యంధుఁడు, అత్యంతదరిద్రుఁడు, బ్రహ్మచారి యు నైన యొకవృద్ధబ్రాహ్మణుఁ డుండెను. అతఁడు బహుదుఃఖపీడితుఁడై తీవ్రతపస్సుచేతఁ బరమేశ్వరు నారాధించెను. అతని తపస్సుచేతఁ బ్రీతుఁడై పరమేశ్వరుఁడు స్వాభీష్ట మైన యొకవరమును యాచింపు మని చెప్పెను. అంత నావిప్రుఁడు "కన్నులిమ్మని కోరిన దారిద్ర్యదుఃఖ మెప్పటివలె నుండును, భార్య కావలె నని యాచించిన నంధత్వదారిద్ర్యసంతత్యభావములు దుఃఖమును బుట్టించును. ధనము కోరిన దానిని జోరు లపహరింతురు" అని యిట్లు నానావిధచింతాసమాకులుండై యేమియును దోఁపక కొనకు స్వపౌత్రుని రాజసింహాసనమం దున్నవానినిగాఁ జూడఁ గోరెద నని వర మడిగెను. అంత సర్వేశ్వరుఁడు వానిబుద్ధికౌశలమునకు సంతసిల్లి యాబ్రాహ్మణునికిఁ గన్నులును ధనమును రూపవతి యైన భార్యను ననుగ్రహించెను. కావున-

"పితా మాతా సుహృద్భ్రాతా బాంధవా గురవో హ్యమీ, ఏకైక ఫలలాభాయ సర్వలాభాయ కేశవః"- అన్నట్లు సర్వేశ్వరుఁడు సర్వఫలప్రదుఁడు.

3. కంఠచామీకరన్యాయము.

తనకంఠము దున్న స్వర్ణభూషణమును దాను మఱచిపోయి దానిఁ పైని వెదకుట- "యథా హిరణ్యనిధి మక్షేత్రజ్ఞా ఉప ర్యుపరి సంచరన్తో నవిన్దేయుః" (భూమియందుఁ బాతఁబడి యుండిన బంగారునిధిని పైపైని సంచరించు క్షేత్రజ్ఞులైన మనుష్యు లెఱుఁగఁజాలరో) అని ఛాందోగ్యశ్రుతి- "య ఆత్మని తిష్ఠన్- య మాత్మా న వేద, ఆత్మాన మన్తరో యమయతి" అని యంతర్యామిబ్రాహ్మణము. (ఎవఁ డాత్మలో నున్నాఁడో, ఎవని నాత్మ యెఱుఁగదో, ఎవఁడు లోపలనుండి యాత్మను నియమించుచున్నాఁడో) "దురధిగ మోఽసతాం హృదిగ తోఽస్మృతకణ్ఠమణిః"(భాగవతము శ్రుతిగీతులు ౩౯ శ్లో)"యది నసము ద్ధరన్తి యతయో హృది కామజటా దురధిగమోఽసతాం హృదిగతోఽస్మృతకణ్ఠమణిః."

౪. అర్కే చేన్మధు విన్దేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్
ఇష్టార్థస్య చ సంసిద్ధౌ కో విద్వాన్ యత్నమాచరేత్.

అర్కము- అనఁగా గృహకోణము- ఇంటిమూలను తేనె దొరకిన యెడలఁ బర్వతమునకేల పోవలెను. తాను గోరినవస్తువు సులభముగా లభించినచోఁ బ్రాజ్ఞుఁ డెందులకు శ్రమపడవలయును. తనయం దున్న పరబ్రహ్మమును దెలిసికొని బ్రహ్మవేత్త యజ్ఞదాన తపస్తీర్థయాత్రాదుల యందు విగతోత్సాహుఁ డగును.

"అర్కేచే న్మధు విన్దేత" అని మఱియొకపాఠము గలదు. అర్క మనఁగా జిల్లేడుచెట్టు. ఈన్యాయము శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యము, ౩-౪-౩ లో నుదాహరింపఁబడినది."కేవలాచ్చేత్ జ్ఞానా త్పురుషార్థసిద్ధి స్స్యా దనేకాయాస సమన్వితాని కర్మాణి తే కిమర్థం కుర్యుః, అర్కేచే న్మధువిన్దేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్ ఇతి న్యాయాత్- శాబరభాష్యము ౧-౨-౪. పూర్వపక్షి చెప్పుమాట-"త ద్యథా పథిజాతేఽర్కే మధూత్సృజ్యతే నైవ తథా మధ్వర్థినః పర్వతం న గచ్ఛేయుః తాదృశం హి తత్, అర్కేచే న్మధువిన్దేత కిమర్థం పర్వతంవ్రజే దితి న్యాయాత్.

౫. అర్ధజరతీన్యాయము.

అర్ధజరతీ=సగము ముసలిది. దీనియర్థ మిది యని నిశ్చయించి చెప్పుట నిక్కిలి కష్టము- దీనియర్థనిర్ధారణమందు శాస్త్రజ్ఞులు భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు. వర్ధమానుఁడు గణరత్నమహోదధిలో 3-౧౯౫ నిట్లు వివరించెను. "కాకతాళం చ ఖల్వాట బిల్వే చాంధకవర్తకం। అర్ధాచ్చ జరతీ శ్చైవా త్ర పోతో ఘుణతోఽక్షరమ్॥ "యథా స్త్రీ న తరుణీ శ్లథస్తనత్వాత్ కృష్ణకేశత్వా చ్చ జరతీ వక్తుం శక్యతే, తద్వ త్సిద్ధాసిద్ధం ప్రయోజనం" అవయవములు శిథిలముగా నుండుటచేఁ బడుచుకాదు, కేశములు నల్లగా నుండుటచే నంతముసలి దనియునుఁ జెప్పలేము- ఈ న్యాయమును శంకరాచార్యులవారు బ్రహ్మసూత్రభాష్యమం దిట్లుదాహరించియున్నారు. ౧-౧-౧౯. యథా అన్నరసమయః ప్రాణమయ ఇత్యాదౌ వికారార్థే మయట్ప్రవాహే సతి ఆనందమయ ఏవా కస్మాదర్ధజరతీయన్యాయేన కథ మివ మయటః ప్రాచుర్యార్థత్వం బ్రహ్మవిషయత్వం వా శ్రీయత ఇతి" దీని కనిశ్చితస్వభావము గలకార్య మని కొందఱు-సంశయితవాక్యమని మఱికొందఱు నర్థము చెప్పిరి.

౬. తృణజలూకన్యాయము.

తృణము=గడ్డిపరక—జలూకా=జలగ. జలం ఓకః యస్య సః జలౌకాః- జలగ యింకొక గడ్డిపరకను బట్టుకొని గాని పూర్వపు గడ్డిపరకను విడువదు. ఆరీతిగానే ప్రాజ్ఞుఁడు మఱియొక పదవిని సంపాదించనిదే పూర్వపుఁ బదవిని విడువఁడు. ఈన్యాయము-బృహదారణ్యకోపనిషత్తు ౪-౪-3 లోఁ జెప్పఁబడినది. "తద్యథా తృణజలూకా తృణ స్యాన్తం గత్వా అన్య మాక్రమ మాక్ర మ్యాత్మాన ముపసంహర త్యేవ మేవాయ మాత్మేదం శరీరం నిహ త్యావిద్యాం గమయిత్వా అన్యమాక్రమ మాక్ర మ్యాత్మాన ముపసంహరతి"

౭. స్థూణానిఖననన్యాయము.

స్థూణా=స్తమ్భము, రాట-నిఖననము=పాతుట—

మన మొక పందిరిరాటను బాతినపు డది దృఢముగా నున్న

దో లేదో యని పరీక్షించుటకు దానిని నాలుగువైపుల నూపి చూతుము. అట్లే మన మొకమనుష్యుని యిష్టానిష్టములను గనుఁగొనుటకు దానికున్న సాధకబాధకములను జెప్పి వానిసమ్మతిని స్థిరపఱిచెదము. ఈ న్యాయము, శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యములో ౨-౧-౩౭ నుదాహరింపఁబడినది. "పునశ్చ జరాజన్మాది హేతుత్వ మీశ్వర స్యాక్షిప్యతే స్థూణానిఖనన న్యాయేన ప్రతిజ్ఞాత స్యార్థస్య దృఢీకరణాయ."

౮. సింహావలోకనన్యాయము.

సింహ మరణ్యములో నాహారార్థమై యొకజంతువును వధియించి తనకుఁ బ్రతిస్పర్ధి యగు మఱి యొకమృగ మేదైన వచ్చుచున్నదేమో యని వెనుకకుఁ జూచుట దానికలవాటు- అట్లే యొకపద్యమందుఁగాని శ్లోకమందుఁ గాని కొనయున్న పదము పద్యాదియందుఁ గాని శ్లోకాదియందుఁ గాని యున్నపదముతో నన్వయించుటకు సింహావలోకన మని పేరు-ఎట్లనఁగా-సరసభూపాలీయము.4 ఆశ్వా.

క. మనవేటికి నూతనమా
తనమాయెడఁ బ్రేమ తనకుఁ దక్కితి ననుమా
నను మానక దయ దనరం
దనరంతులు మాని సరసధవు రమ్మనవే.

ఈపద్యమునకు కొన నున్న "రమ్మనవే" అనుపదము, మొదటనున్న "మనవేటికి" అనుపదముతో నన్వయించుచున్నది.

ఈన్యాయము ఆచార్యహేమచంద్రుని పరిశిష్టపర్వములో౧-౬౩ నిట్లు ప్రయోగింపఁబడినది. "సింహావలోకనన్యాయే నాలీఢః క్షత్రతేజసా, ప్రత్యక్షా నివ సోఽద్రాక్షీత్ తా నమాత్యా న్సుతద్విషః".

౯. కాకాక్షిగోళకన్యాయము.

దీనినే తఱచుగా "కాకాక్షిన్యాయ" మందురు. కాకి కొక్కటే కన్నని లోకు లనుకొందురు, గాని, యది కాదు. దాని కొక్కటియే నేత్రగోళము (కన్నుగ్రుడ్డు). అది దాని యవసరమునుబట్టి రెండువైపులకుఁ దిరుగును.

అట్లే యొకశ్లోకమం దొకపదము వెనుకపదముతోను ముందుప దముతోను నన్వయించినపు డది కాకాక్షిన్యాయముగా నన్వయించు చున్న దని వ్యాఖ్యాతలు వ్యవహరింతురు. ఎట్లనఁగా; "ద్వీపోఽస్త్రియామ న్తరీపః" అని యమరము. ఇచట "అస్త్రియాం" అను పదము ద్వీ పశబ్దముతోను, అన్తరీపశబ్దముతోడను నన్వయించుచున్నది.

౧౦. గడ్డాలికాప్రవాహన్యాయము.

గడ్డాలికా=గొఱ్ఱె—గొఱ్ఱెలమంద పోవుచుండఁగా మార్గమధ్య మం దొకనది ప్రవహించుటను జూచి దానియొద్దను గొఱ్ఱె లన్నియును గొంతసేపు నిలువఁబడి కొన కొక గొఱ్ఱె దాఁటుటను జూచి ముందలోని గొఱ్ఱె లన్నియును దానివెనుకనే పోవును. ఆరీతిగా లోకములో నొకఁ డు మంచిపనిని గాని చెడ్డపనిని గాని చేసినచోఁ దక్కినవా రందఱు, గతా నుగతికముగా వానినే యనుసరింతురు.

ఈశబ్దమునకు నాలుగురూపములు కానవచ్చుచున్నవి.౧.గడ్డరికా. ౨. గడ్డలికా. ౩.గడ్డారికా. ౪. గడ్డాలికా—ఏనిలో నెద్ది శుద్ధరూపమో నిశ్చయముగాఁ దెలియదు.

ఈన్యాయము కావ్యప్రదీపోద్యోతమోల్లాసప్రారంభమునను ౩౨౭పుట "గడ్డలికా మేషీ కాచి దేకా కేనచి ద్ధేతునా పురోగచ్ఛతి ఇతరాసు వి నైవ నిమిత్తవిచారం తా మనుగచ్ఛన్తి"

౧౧. గుడజిహ్వికాన్యాయము.

తలిదండ్రులు మందు త్రాగ నని యల్లరిచేయు బాలుని నాలుక పైని ముందు బెల్లమును రాచి పిదప మందును త్రాగింతురు. అట్లే య జ్ఞాదికర్మలు చేయుట కష్టమని తలంచి వానిలోఁ బ్రవర్తింపని పురుషుని వేదము "అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి" (చా తుర్మాస్యయాజియొక్క పుణ్య మక్షయము) అను ప్రరోచనావాక్యము చేఁ గర్మయందుఁ బురుషుని బ్రవర్తింపఁ జేయును. ఈన్యాయము కావ్యప్ర దీపిక—౭వ పుటలో వివరింపఁబడినది. "యే సుకుమారమతయో౽

తిసుఖస్వభావా రాజకుమారాదయో నీరసే నీతిశాస్త్రే ప్రవర్తయితు మశక్యాస్తాన్ప్రావ్యం కాన్తేవ సరసతాపాదనే నాభిముఖీ కృత్యో పదేశం గ్రాహయతి గుడజిహ్వికయా శిశూ నివౌషధమ్"-యథాహుః- స్వాదుకావ్య రసోన్మిశ్రం వాక్యార్థ ముపభుఞ్జతే-ప్రథమాలీఢ మధవః పిబన్తి కటుభేషజమ్.

౧౨. గోబలీవర్దన్యాయము.

"ఉక్షా భద్రో బలీవర్ద ఋషభో వృషభో వృషః అనడ్వాన్ సౌరభేయో గౌః" అని యమరనిఘంటువు. ఈశబ్దము లన్నియు వృషభపర్యాయములు. గా మానయ, బలీవర్దంచానయ (గోవును గొనితెమ్ము, బలీవర్దమును దెమ్ము) గోపదముచేతనే "ఎద్దు" అని యర్థ మగుచుండఁగా బలీవర్దశబ్ద మేల? అంటే-బలీవర్దపదము దుర్దమ్యత్వమును (లొంగనియెద్దు) అని తెలియఁజేయుటచే నది సఫల మగుచున్నది. బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయము- బ్రాహ్మణవసిష్ఠన్యాయము- దీనితో సమానము లే.

౧౩. ఘట్టకుటీప్రభాతన్యాయము.

ఘట్ట="హాస్సీలు" కుటీ=పాక, గాటీపాక, మెట్టుపాక—ఒకబండివాఁడు తనబండికి "హాస్సీలు" తప్పించుకొనవలె నని దురూహచే మఱియొక దారిలో బండిని దోలి దారి తప్పి తిరిగి తిరిగి కొనకుఁ బ్రభాతసమయమునకు, ఆమెట్టుపాక దగ్గఱకు వచ్చెను. మెట్టువాఁడు వీనిదగ్గఱ సొమ్ము వసూలుచేసెను. సొమ్మిచ్చుకొనెను. ఎడ్లకుఁ దనకు రాత్రియంతయు శ్రమ కలిగెను. తనయిష్టము సిద్ధింపలేదు. ఇష్టసిద్ధ్యభావము దీని తాత్పర్యము. ఈన్యాయము మాధవాచార్యకృతసర్వదర్శనసంగ్రహమం దిట్లు చెప్పఁబడినది. "నను స్ఫోటవాచకతాపక్షేపి ప్రాగుక్తవికల్ప ప్రసరేణ ఘట్టకుటీప్రభాతాయిత మితిచే త్తదేత న్మనోరాజ్యవిజృమ్భణం వైషమ్యసమ్భవాత్."

౧౪. ఘుణాక్షరన్యాయము.

ఘుణ మనఁగాఁ బురుగు, దానిచేఁ దొలవఁబడిన యక్షరము-పురుగులు కఱ్ఱలమీఁదఁ బుస్తకములమీఁదఁ దొలిచినగీఁతలు యాదృచ్ఛికో

ముగా మకారాదివర్ణములను బోలియుండుచు. తెలుఁగులో దీనిని "గ్రుడ్డి గుఱ్ఱపుతాపు" అని వ్యవహరింతురు. వర్ధమానుఁడు గణరత్నమహోదధిలో దీని నిల్లు వివరించెను. ౩-౧౫౫. "ఘుణోత్కిరణా త్కథంచి న్నిష్పన్న మక్షరం ఘుణాక్షరం। తదివ యదకుశలేన దైవా న్నిష్పద్యతే తత్ ఘుణాక్షరీయకమ్.

౧౫. ఖలేకపోతన్యాయము.

"వృద్ధా యువానః శిశవః కపోతాః ఖలే యథామీ యుగప త్పతన్తి తథైవ సర్వే యుగపత్పదార్థాః పరస్పరే ణాన్వయినో భవన్తి". ముసలివి, పడుచువి, పిల్లలు నయిన నానావిధకపోతము లన్నియు నొక్కమా టొకకళ్ళములో గింజ లేఱుకొని తినుటకు దిగును. అట్లే పదార్థముల కన్నింటికి నెచట నొక్కమా టన్వయము సంభవించునో యచట నీన్యాయము ప్రవర్తించును. ఈన్యాయము సాహిత్యదర్పణము ౭౩౫ కారికలో నున్నది.

"సముచ్చయో య మేకస్మి న్సతి కార్యస్య సాధకే।
ఖలేకపోతికాన్యాయా త్తత్కరస్స్యా త్పరోపి చేత్."

౧౬. స్థాలీపులాకన్యాయము.

స్థాలీ=వండుకొను పాత్ర- పులాక=పులగిము. పాత్రయందు ఉడికిన యన్నములో నొకమెతుకును బట్టిచూడఁగా నన్న మంతయు నుడికినదియు లేనిదియుఁ దెలియును. ఆరీతిగా నేవిషయము నైనను, ఏకదేశమును బరీక్షించి యంతయు సరిగా నున్నది, లేనిది, తెలిసికొనుట- పతంజలి మహాభాష్యములో ౧-౪ ౨౩. "పర్యాప్తో హ్యేకః పులాకః స్థాల్యా నిదర్శనాయ". శాబరభాష్యమందు- "లింగస్య పూర్వవత్త్వా చ్చోదనా శబ్దసామాన్యా దేకేనాపి నిరూప్యేత యథా స్థాలీపులాకేన."

౧౭. సూచీకటాహన్యాయము.

సూచీ=సూది. కటాహ=కాఁగు. సూది, యల్పాయాసముతో నల్పకాలములోఁ జేయఁబడును. కటాహ మట్లు కాదు. బహుప్రయాస సాధ్యము. చాలకాలము పట్టును.

చిన్నపని పెద్దపని యొకమాఱు తటస్థించినపుడు మొదటఁ జిన్న పనిని జేసి పిదపఁ బెద్దపనిని నిర్వహించుటకుఁ బ్రయత్నింపవలె ననువిష యము నీన్యాయము తెలుపుచున్నది. కావ్యప్రదీపము చతుర్థోల్లాసప్రా రంభమందు- ౬౬ పుట "లక్షణామూలవ్యంజనాయాః ప్రాఙ్నిరూపణాత్ ప్రావృత్తికం క్రమ ముపాదాయ సూచీకటాహన్యాయేన వా ప్రథమ మాద్య ముద్దిశ్య విభజతే."

౧౮. బిల్వఖల్వాటన్యాయము.

బిల్వము=మారేడుపండు- ఖల్వాట=బట్టతలవాఁడు- బట్టతల వాఁడు, ఎండచేఁ దపింపఁజేయఁబడినవాఁడై మారేడుచెట్టునీడకుఁబోఁగా దానిపండు వానినెత్తిపై నాకస్మికముగాఁ బడుటచేఁ దలపగిలినది. భాగ్య హీనుఁ డెచ్చటికిఁ బోయినను నాపదలు వానిని వెంబడించును.

౧౯. నష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయము.

ఇద్దఱుపురుషులు రెండురథములతో నొకగ్రామమునకుఁ బోయి రథములనుండి గుఱ్ఱములను విప్పివేసి గుఱ్ఱముల నొకచోటఁ గట్టి రథ ములను మఱియొకచోటఁ బెట్టి యొకమిత్రునియింటికిఁ బోయి సంభాషిం చుచుండిరి. అంతలో దైవికముగా నాగ్రామభాగ మగ్నిచే దహింపఁబ డెను. ఒకని గుఱ్ఱములు మఱియొకనిరథము దహింపఁబడెను. అపుడు వా రిరువురు నన్యోన్యాకాంక్షచే నొకరథమును జేసికొని యిష్టదేశమునకు బోయిరి.

విధి, అర్థవాదము నని వేదము రెండువిధములు. కర్మలను విధించు వాక్యములు విధివాక్యములు- జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత- చి త్రయా పశుకామః- ఇత్యాదులు- విధిని స్తుతించువాక్యము లర్థవాదవా క్యములు. విధ్యర్థవాదములు రెండును గలిసి యేకవాక్యతాపన్నములై కర్మ నిర్వర్తించుట కుపయోగించును. పూర్వోక్తమైనన్యాయ మిచటఁ బ్రవర్తించుచున్నది. ఈన్యాయము మిక్కిలి ప్రాచీనమైనది. పాణినిసూత్ర మునకు ౧.౧-౫౦ వార్తికములో "సంప్రయోగే వా నష్టాశ్వదగ్ధరథవత్" అని చెప్పఁబడినది.

౨౦. దేహళీదత్తదీపన్యాయము.

దేహళీ=గడప- గడపలో నుంచినదీప మింటిలోనికిఁ బైకిఁగూడ వెలుఁగు నిచ్చును. ఏకకాలమందు రెండుపనులను జేయువస్తువును దెలియఁజేయు నీన్యాయము- ౧౨-౧-3 జైమినిసూత్రమునకు శబరస్వామి రచించిన భాష్యములో "యథా ప్రాసాదే కృతః ప్రదీపః సన్నిధానాద్రాజమార్గే ప్యుపకరోతి." ఈన్యాయము "కాకాక్షిగోళకన్యాయము"-తోడను "జామాత్రర్థం శ్రపితస్య సూపాదే రతిథ్యుపకారకత్వమ్"-అను న్యాయముతోడను సరిగానున్నది.

౨౧. పాటచ్చరలుణ్ఠితే వేశ్మని యామికజాగరణన్యాయము.

పాటచ్చర=దొంగ, లుణ్ఠిత=అపహృతము-యామిక=పారావాఁడు.

ఇల్లు దొంగ దోఁచుకొని పోయినవెనుక పారాయిచ్చువాఁడు మేలుకొనుట. కార్యము నశించినపిమ్మట దానికిఁ బ్రతీకారము చేయుట. "దొంగలు చొచ్చిన యాఱుమాసములకుఁ గుక్క మొఱిఁగినది; "గతజలసేతుబంధనము" నీన్యాయముతో సమానముగా నున్నవి. ఈన్యాయము శ్రీహర్షుఁడు వ్రాసినఖండనఖండఖాద్యములో ౮౧౨వ పుటలో నిట్లుదాహరింపఁబడినది."ప్రయోజనానుకయుక్తే కాలే తస్య స్వరూపతోఽవస్థానం పాటచ్చరలుణ్ఠితే వేశ్మని యామికజాగరణవృత్తాంత మనుహరతి".

౨౨. పిష్టపేషణన్యాయము.

పిష్టపేషణము=నూఱినదేనూఱుట, చెప్పినదే చెప్పుట. ౯-౨-3 జైమినిసూత్రమునకు శాబరభాష్యము- "నహి స్నిగ్ధస్య స్నేహనం శక్యం కర్తుం పిష్టస్య వా పేషణమ్."

౨౩. ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయము.

ముఖ్యునివాని వధించినచోఁ దక్కినవారందఱు సులభముగా స్వాధీన మగుదురు- ౧-౪-౨౮ బ్రహ్మసూత్రములకు శంకరభాష్యము- "ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయే నాతిదిశతి ఏతేన ప్రధానకారణవాదప్రతిషేధన్యాయకలాపేన సర్వేఽణ్వాదికారణవాదా అపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా వేదితవ్యాః

౨౪. బీజాఙ్కురన్యాయము.

బీజము లేకుండ నంకుర ముండదు. అంకురము లేక బీజ ముండదు. ఎచ్చట నిట్లు పరస్పరకార్యకారణభావమో యచ్చట నీన్యాయము ప్రవర్తించును. బీజాంకురప్రవాహ మనాది.

ఈన్యాయము- ౨-౧-౩౬ సూ. బ్రహ్మసూత్రభాష్యములో వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. "న చ కర్మాన్తరేణ శరీరం సమ్భవతి న చ శరీర మన్తరేణ కర్మసమ్భవ తీతి । ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసఙ్గః । అనాదిత్వేన బీజాఙ్కురన్యాయే నోపపత్తే ర్నకశ్చి ద్దోషో భవతి."

౨౫. భక్షితేపి లశునే న శాన్తో వ్యాధిః-

నిషిద్ధవస్తు వగునుల్లిని భక్షించినను రోగము నిమ్మళింపలేదు. అనఁగా నకార్య మొనర్చినను లాభమును బొందలేదనుట. ఈన్యాయము వేదాంతసారము మొదటిశ్లోకమం దున్నది. "నను భక్షితేపి లశునే న శాన్తో వ్యాధి రితి న్యాయేన ప్రపఞ్చస్యా ధిష్ఠాన వ్యతిరిక్తత యా ప్రతీయమానత్వా కథ మద్వైతసిద్ధి రి త్యాశఙ్కాం తృణీకుర్వ న్నాహ । అఖణ్డ మితి."

౨౬. తక్రకౌణ్డిన్యన్యాయము.

విశేషశాస్త్రముచే సామాన్యశాస్త్రమునకు బాధయం దీన్యాయము ప్రవర్తించును. బ్రాహ్మణులకుఁ బెరుఁగు వేయుము- కౌండిన్యునికి మజ్జిగ వేయుము ఇందువలన, కౌండిన్యుఁడు కూడ బ్రాహ్మణుఁడని తెలియవచ్చుచున్నది. ఈన్యాయము బృహదారణ్యకవార్తికములో ౧-౬-౭౧, పుట ౮౮౧) అభిన్నశబ్దస్య భేద నిషేధిత్వేపి న భేదస్య శూన్యతా సర్వత్ర ప్రాప్తస్య కారణే నిషేధార్థేన్యో దధి దీయతామి త్యర్థోపాత్తా ప్రాప్తస్య దధ్నః తక్రం కౌణ్డిన్యాయేతి కౌణ్డిన్యే నిషేధేఽ ప్యశూన్యతా వదిత్యాశఙ్క్యాహ తక్రేతి.

౨౭. పఙ్గ్వన్ధన్యాయము.

ఒక సొట్టవాఁ డొకగ్రుడ్డివాఁడు నొకనాఁటిరాత్రి దైవికముగా నొకసత్రమందుఁ గలిసిరి. మఱుచటిదినమం దుదయమున స్వగ్రామమునకుఁ బోవఁదలంచి సొట్టవాఁడంధునిభుజముపై నెక్కి వాని నిటునడువుమటు

నడుపు మని ప్రవర్తింపఁజేయఁగాఁ గొన నుభయులు స్వగ్రామమును జే రిరి. ఇట్లు ప్రవృత్తిశూన్యుఁడు చేతనుఁడు నగుపురుషుఁ డచేతనము వికరించునదియు నగుప్రకృతి నధిష్ఠింపఁగా జగత్సృష్టి జరుగుచున్న దని సాంఖ్యసిద్ధాంతము. "పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధ వదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గః"(అంధ పంగు సంయోగమువలెఁ బ్రకృతిపురుషసంయోగముచే జగత్సృష్టి నిర్వహింపఁబడు చున్నది)

౫౮. చన్ద్రచన్ద్రికాన్యాయము.

ఈన్యాయ మపృథక్సిద్ధము లైన రెండువస్తువులను దెలియఁజేయును. చంద్రుఁడును వెన్నెల యొకదాని నొకటి విడిచి యుండదు. ఇది యానందగిరి వ్రాసిన శంకరవిజయములో ౧౫౮ పుటలో నున్నది. "అత స్సర్వదేవకారణస్య రుద్రస్య యా శక్తిః చన్ద్రచన్ద్రికాన్యాయేన తదుద్భూతరూపిణీ స్వాధీనవల్లభేతి ప్రసిద్ధా సైవ భవానీ".

౫౯. చోరాపరాధా న్మాణ్డవ్యనిగ్రహన్యాయము.

పురాణమం దిట్లు చెప్పఁబడియున్నది. దొంగలను బట్టుకొనుటకుఁ దిరుగుచున్న రాజభటులు మాండవ్యఋషిసమీపమం దున్నయా చోరులను ఋషితోఁగూడఁ దీసికొనిపోయి రాజున కొప్పగించిరి. రాజు ఋషితోఁగూడ దొంగలకు శూలారోపణశిక్ష విధించెను. కాని యింతలో రాజతఁడు మహర్షి యని తెలిసికొని స్వాపరాధమును క్షమింపు మని వేఁడుకొని యతని విడిపించెను. అంతట నాఋషి యమునియొద్దకుఁ బోయి నా కిట్టిక్రూరశిక్ష విధింపఁబడుటకు నే నేమిపాపముఁ జేసితి నని యడిగెను. అందులకు యముఁడు "బాల్యావస్థలో నీవు తూనీఁగలను బట్టుకొని వానికిఁ జీఁపురుపుల్లలను గ్రుచ్చి హింసించితివి గావున నీ విట్టి క్రూరశిక్షకుఁ బాత్రుఁడవు" అని చెప్పెను. అందు కాఋషి కుపితుఁడై పదునాల్గవయేఁటివఱకు బిల్లలు చేసినపుణ్యపాపములకుఁ దల్లిదండ్రులు బాధ్యులు గాని పిల్లలు కారను ధర్మసూక్ష్మము నీకుఁ దెలియలేదు గనుక నీ వీపదవికి నర్హుఁడవు. నీవు శూద్రయోనిం బుట్టు మని శపింపఁగా నతఁడు విదురుఁడై పుట్టె నని పురాణకథ.

దుష్టులతోఁ జేరినసుజనుల కనర్థము వాటిల్లును.

ఈన్యాయము సర్వదర్శనసంగ్రహమందు బూర్ణప్రజ్ఞాదర్శనము ౭3 పుటలో నిట్లుదాహరింపఁబడినది. "తస్మా న్నభేదప్రత్యక్షం సుప్రసర మితి చేత్తర్హిం వస్తుస్వరూపభేదవాదినం ప్రతి ఇమాని దూషణాని యదుచ్యన్తే కిం వా ధర్మభేదవాదినం ప్రతి ప్రథమే చౌరాపరాధా న్మాణ్డవ్యనిగ్రహన్యాయాపాతః".

3౦. ఛత్త్రిన్యాయము.

పదిమంది పోవుచుండఁగా వారిలో నైదుగురికి మాత్రమే గొడుగులుండి తక్కినయైదుగురికి గొడుగులు లేకపోయినను, అదిగో గొడుగులవారు పోవుచున్నారని వ్యవహరింతురు. ఈన్యాయము- కఠోపనిషత్తు- తృతీయవల్లీప్రథమమంత్రము- "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధే" అనుదానికి శంకరాచార్యులవారు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానములోఁ జక్కగా నమరి యున్నది. "ఋతం పిబన్తా వితి" "ఏకస్తత్ర- ఋతం కర్మఫలం పిబతి భుఙ్క్తే నేతరః తథాపి పాతృసమ్బన్ధాత్ పిబన్తా విత్యుచ్యతే ఛత్త్రిన్యాయేన" ఈశుక్త్యర్థమే శ్వేతాశ్వతరోపనిష చ్చతుర్థాధ్యాయములో మఱియొకశ్రుతిచేతఁ జెప్పబడినది.

"ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయో రన్యః పిప్పలం స్వా ద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి"

3౧. సున్దోపసున్దన్యాయము.

అన్యోన్యనాశ్యనాశకభావవిషయం దీన్యాయము ప్రవర్తించును. తొల్లి సుందోపసుంద లనునిద్దఱురాక్షసు లొకయప్సరసకొఱకుఁ గలహించి యన్యోన్యతలప్రహారములచే నుభయులు మడిసిరి. సాంఖ్యతత్త్వకౌముది ౧3 "నను పరస్పరవిరోధశీలాగుణా సున్దోపసున్దవ త్పరస్పరం ధ్వంస న్త ఇత్యేవ యుక్తం ప్రాగేవ తేషా మేకక్రియా కర్తృతాయాః."

3౨. దండాపూపికాన్యాయము.

దండము- అప్పములు. అప్పములు మూటగట్టి దండెమునకు వ్రేలఁదీయఁగా అప్పములమూట లేదనరేగదా, దండెముకూడఁ గొఱికఁబడియున్నది. కఠినమైన దండెము కొఱికివేసిన యెలుకలు మెత్తని

యప్పములమూట భక్షించుట యాశ్చర్యమా" ఇది కైముతికన్యాయ మువంటిదే.

"పర్వతముల నన్నముగాఁ దినఁగల బావగారికి తలుపు లప్పడములు క్రింద నాఁగవు." "తల్లి చెవులు ద్రెంచినవానికి పినతల్లి చెవులు బీఱపువ్వులు కావు." తెనుఁగులో నీరెండుసామెతలు దీనితో సమముగా నున్నవి. కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము కైముతికన్యాయసిద్ధము.

౩౩. న హి కఠోరకణ్ఠీరవస్య కురఙ్గశాబకః ప్రతిభటో భవతి.

పూర్ణముగాఁ బెరిఁగినసింహమునకు లేడిపిల్ల శత్రువు కానేరదు. బలహీనుఁడు బలవంతు నెదిరింపఁజాలఁడు. ఈన్యాయము సర్వదర్శనసంగ్రహములో సత్తు పాదోపన్యాసములో నున్నది. "న హి పరీక్షా క్షమమీక్ష్యతే న హి కఠోరకణ్ఠీరవస్య కురఙ్గశాబకః ప్రతిభటో భవతి."

౩౪. న హి ఖదిరగోచరే పరశౌ పలాశే ద్వైధీభావో భవతి.

గొడ్డలి చండ్రచెట్టును నఱకుచుండఁగా మోదుగుచెట్టును భేదింపలేదు. రెండుపనులు నేకకాలమునఁ జరుగ వని దీనితాత్పర్యము. ఈన్యాయము యోగభాష్యటీకలో నున్నది. "నను పురుషవర్తీ బోధః కథం చిత్తగతాయాః వృత్తేః ఫలం- న హి ఖదిరగోచరవ్యాపారేణ పరశునా పలాశే ఛ్ఛిదాక్రియత ఇతి."

౩౫ కూపఖానకన్యాయము.

కూపఖానకుఁడు=నూతిని త్రవ్వువాఁడు. నూతిని త్రవ్వుకూలివాఁడు తనశరీరమున కంటుకొన్న బురద నానూతిలో నూరిన నీళ్ల చేతనే కడిగికొని శుద్ధుఁ డగును. అట్లే తత్తద్విగ్రహావచ్ఛిన్నసర్వేశ్వరభేదబుద్ధి వలనఁ బొడమిన దోషము తత్తదుపాసనాజన్యసుకృతమహిమచే సమూలముగా నశించును.

పతంజలివ్యాకరణమహాభాష్యము- పశ్పశాహ్నికమం దీన్యాయ మిట్లు ప్రశంసింపఁబడెను. "కిం పున శ్శబ్దస్య జ్ఞానే ధర్మః అహోస్విత్ ప్రయోగే ఇతిబహుధా మీమాంసా ముద్భావ్య పున స్తుష్యతు దుర్జన ఇతిన్యాయేన అపశబ్దజ్ఞానస్య విపరీతత్వమాత్రేణ అధర్మసాధనత్వ మభ్యుపగమ్యాపి సమాధానాన్తర ముక్తం కూపఖానకీవ దేత ద్భవిష్యతి కూ

వఖానకః కూపం ఖనన్ యద్యపి మృదాపాంసుభి శ్చావకీర్ణో భవతి సో ప్సు సంజాతాసు తశ ఏవ తద్గుణమాసాదయతి యేన సచ దోషోనిర్హ్మాణ్య తే భూయసా చాభ్యుదయేన యోగో భవతి."

౩౬. భిక్షుపాదప్రసరణన్యాయము.

ఒకసన్న్యాసి యన్నవస్త్రాదులను సంపాదించుకొనుట కొకధనవం తుని యింటిలోఁ బ్రవేశించి మెల్లగా నాగృహస్థునిపరిచయము సంపా దించి క్రమముగాఁ దనయిష్టలాభములను బొందును. అట్లే బుద్ధిమంతుఁ డొకచోటఁ బ్రవేశించి క్రమముగా నందఱ పరిచయమును సంపాదించి తనపనులను నెఱవేర్చుకొనును. వేదాంతదేశికులవారి తత్త్వముక్తాకలాప ములో ౨౭౪ పుటలో నీన్యాయ మున్నది. "అస్త్వేవ మితిచే న్నభిక్షు పాదప్రసరణన్యాయేన నిరీశ్వరవాదావతారా దతః క్రోధావశ్యంభావా దీశ్వరస్యాపి దుఃఖావశ్యంభావః."

౩౭. కూపయంత్రఘటికాన్యాయము.

నూతిలో మోటను బెట్టి యెడ్లచేఁ దోడింపఁగా నొకగూన క్రిందికిఁ బోవును. మఱియొకటి నీళ్లుతీసికొని పైకివచ్చును. సంసారము దుఁగూడ నీరీతిగా క్రిందికి మీఁదికిఁ బోవుచు ననేకదుర్దశలను మనుష్యు లొందుచుందురు. ఈన్యాయము సంసారస్థితిని దెలియఁజేయుచున్నది. మృచ్ఛకటిక పదియవయంకములో నున్న ౬౦ వ శ్లోకములో నీన్యాయ ము చెప్పఁబడియున్నది.

"కాంశ్చి త్తు చ్ఛయతి ప్రపూరయతి వా కాంశ్చిన్న య త్యున్నతిః
కాంశ్చి త్పాతవిధౌ కరోతి చ పునః కాంశ్చిత్తరో త్యాకులాన్
అన్యోన్యం ప్రతిపక్షసంతతి మిమాం లోకస్థితిం బోధయ
న్నేష క్రీడతి కూపయంత్రఘటికాన్యాయప్రసక్తో విధిః"

౩౮. శాఖాచంద్రన్యాయము.

చెట్టుకొమ్మలమధ్య నున్నచంద్రుఁడు ఆకాశమందు చంద్రునిపై మేఘము నడచుచుండఁగా నొకబాలకుఁడు చూచి భ్రాంతిచేఁ జంద్రుఁడే నడచుచున్నాఁడని తలంచును. అప్పు డొకవృద్ధు వాని నొకచెట్టుక్రిందికి దీసికొనిపోయి రెండుకొమ్మలమధ్యను స్థిరముగా నున్నట్లు చంద్రుని జూపి వానిభ్రాంతి నివారించును.

౩౯. క్షీరం విహా యారోచకగ్రస్తః సౌవీరరుచి మనుభవతి.

అరోచకగ్రస్తః=ప్రతివస్తువునందును నరుచిగలవాఁడు-సౌవీరం=బియ్యపుకడుగు.

ప్రతివస్తువునందు నరుచి గలవాఁడు పాలువిడిచి కడుగునీళ్ళయం దాసక్తుఁ డగును. ఈన్యాయము సర్వదర్శనసంగ్రహములో నక్షపాద ప్రకరణమం దుదాహరింపఁబడినది. "నను సుఖాభివ్యక్తి ర్ముక్తి రితి పక్షం పరిత్యజ్య దుఃఖనివృత్తి రేవ ముక్తి రితి స్వీకారః క్షీరం విహా యారోచకగ్రస్తస్య సౌవీరరుచి మనుభవ తీతి త దేత న్నాటకపక్షపతితం త్వద్వచ ఇ త్యుపేక్ష్యతే॥"

౪౦. కూపమండూకన్యాయము.

మహాజనశ్లాఘనీయ మైన యొక పదార్థముయొక్క గొప్పతనమును మూర్ఖుఁ డెఱుఁగఁజాలఁడు.

Home keeping youth have ever homily wits.—
Two gentlemen of Verona.

ప్రసన్నరాఘవములో నీన్యాయ ముదాహరింపఁబడినది. "కథం మామపి దశదిగ్విలాసినీకర్ణపూరీకృతకీర్తిపల్లవం త్రిభువనవీరనామధేయం కూపమండూక ఇవ సాగర మవిఖ్యాత మపదిశసి-ఉపమితి భావప్రపంచము- ౭౨౫ పుట.

"యో న నిర్గత్య నిశ్శేషాం విలోకయతి మేదినీమ్
అనేకాశ్చర్యవృత్తాన్తాం స నరః కూపదర్దురః"

౪౧. కాకదంతపరీక్షాన్యాయము.

ఈన్యాయము వ్యర్థమైన పనిని దెలియఁజేయుటకుఁ బ్రవర్తించును. కఠోపనిషత్తులో- "నచికేతో మరణం మానుప్రాక్షీః" అనుమంత్ర వ్యాఖ్యానములో శంకరాచార్యులవారీన్యాయమును వాడుకచేసిరి. "నచికేతో మరణం మరణసంబద్ధం ప్రశ్నం ప్రేత్యాస్తి నాస్తీతి కాకదన్తపరీక్షారూపం మానుప్రాక్షీః".

౪౨. ఏకవృన్తగతఫలద్వయన్యాయము.

ఒకతొడిమకు రెండుపండ్లు వ్రేలాడుట. ఒకశబ్దమునకు రెండర్థములు. దీనిని బహుళముగా నాలంకారికులు వాడిరి. దండి కావ్యాదర్శ

ము ౨. ౩౧౦ కారికవ్యాఖ్యానమును జూడుఁడు. శ్లిష్టమిష్ట మనేకార్థ మేకరూపాన్వితం వచః తదభిన్నపదం భిన్నపదప్రాయ మితి ద్విధా.

శ్లో. అసా వుదయ మారూఢః కాన్తిమాన్ రక్తమణ్డలః రాజా హరతిలోకస్య హృదయంమృదుభిః కరైః- కావ్యప్రదీపనవమోల్లాసము దు- "వాచ్యప్రభేదభిన్నా య ద్యుగపద్భాషణస్పృశః శ్లిష్యన్తి శబ్దాః శ్లేషోఽసా వక్షరాదిభి రష్టధా" ఈకారికావ్యాఖ్యానమందు- "అక్షరాదిభి రితి వర్ణపదలిఙ్గభాషాప్రకృతిప్రత్యయవిభక్తివచనభేదాదష్టధా శ్లేష ఇత్యర్థః.

౪౩. కాకతాళీయన్యాయము.

కాకి తాటిచెట్టుమీఁద వ్రాలినది. ఆక్షణమందే తాటిపండు పడి దానితల పగిలినది. ౫-౩.౧౦౬ పాణినిసూత్రముపై కాశికావృత్తిలో "కాకతాళీయము, అజాకృపాణీయము, అన్ధకవర్తకీయము, ఈమూఁడును సమానార్థము లని. అతర్కితోపనతము, కాకాగమనము, యాదృచ్ఛికము- తాళఫలపతనము, అశ్లే

౪౪. అజాకృపాణీయన్యాయము.

అజ=మేఁక-కృపాణ=కత్తి. ఆకస్మికముగా మేఁకమీఁదఁ గత్తిపడఁగా మేఁకపీఁక తెగి చచ్చిపోయెను.

ఇది యను గాకతాళీయన్యాయతుల్యమే; కాని దానికినిఁ దీనికి నన్నభేద మిది. కాకతాళీయన్యాయ మతర్కితముగా సంభవించిన యిష్టానిష్టలాభములను దెలియఁజేయును- అజాకృపాణీయము కేవలానిష్టప్రాప్తినివేదనమందుఁ బ్రవర్తించును.

౪౫. అంధగోలాంగూలన్యాయము.

ఒకగ్రుడ్డివాఁ డరణ్యమున దోఁటరిగా నిస్సహాయుఁడై తిరుగుచుండఁగా నొకదుష్టుఁడు వానిని వంచింపఁ దలంచి వానియొద్దకుఁ బోయి "ఓయీ! నీవు పాపము చాలఁ గష్టపడుచున్నావు. నీ కెవ్వరు సహాయులు లేరు. నాతో రమ్ము, నీవుమీగ్రామమునకు సురక్షితముగాఁ బోవున ట్లొనయుపాయముఁ జెప్పెద"నని వానిని దీసికొనిపోయి యొక పెంకెయావుతోఁకను వానిచేతి కిచ్చి దీనిని గట్టిగాఁ బట్టుకొనుము; ఇది నిన్ను నీయింటికిఁ దీసికొనిపోవు నని చెప్పి యథేష్టముగాఁ జనెను. అంతె

నా యంధుఁడు వానిమాటను నమ్మి యయ్యాపుఁగోఁకఁ బట్టుకొని పోవుచుండఁగా నది దానియిష్టము వచ్చినట్లు ముండ్లు, డొంకలు, గోతులు మొదలగువానిలోని కీడ్చుకొనిపోయి వానిని మృతప్రాయునిఁ జేసెను. దుష్టులమాటల నమ్మినవారికి మహాదుఃఖము సంభవించును.

౪౬. న హి నిన్దా నిన్ద్యం నిన్దితుం ప్రవర్తతేఽపి తు విధేయం స్తోతుమ్—

నింద నింద్యమైనవస్తువును నిందించుటకుఁ బ్రవర్తింపదు. మఱే మనఁగా, విధేయమును స్తుతించుటకుఁ బ్రవర్తించును. ఎట్లనఁగా; శుభలక్షణలక్షితవిగ్రహవిశిష్టుఁ డగుసర్వేశ్వరునిధ్యానమును స్తుతించుటకుఁ దదితరవిగ్రహావచ్ఛిన్నేశ్వరధ్యాన మపకృష్ట మని నిందించుట-నిందయందుఁ బ్రయోజనము లేదు. విధేయప్రాశస్త్యమునుఁ దెలియఁ జేయుటయే ప్రధానము.

౪౭. కి మార్ద్రికవణిజో వహిత్రచిన్తయా.

అల్లమమ్ముకొను వర్తకున కోడలనుగుఱించి యాలోచించు టెందులకు- క్షుద్రునికిఁ గొప్పవస్తువులతో నేమిపని?

౪౮. కుఠారచ్ఛేద్యతాం కుర్యా న్నఖచ్ఛేద్యం న పణ్డితః-

గొడ్డలితో ఛేదింపవలసినదానిని పండితుఁడైనవాఁడు గోళ్లతో ఛేదింపఁగూడదు. తనకంటె బలవంతుఁడైనశత్రువును సులభముగా జయింపఁగల నని తలంపఁగూడదు.-"నోపేక్షణీయం దేవేన తస్మాదేతత్ప్రయోజనమ్। కుఠారచ్ఛేద్యతాం కుర్యాన్నఖచ్ఛేద్యం న పణ్డితః." అని యువమితిభావప్రపంచము.

౪౯. శతేపంచాశన్న్యాయము.

వ్యాపకసంఖ్యలో వ్యాప్యసంఖ్య యంతర్భూతమై యుండును. నూఱు వ్యాపకసంఖ్య- ఏఁబది వ్యాప్యసంఖ్య. సముద్రమందు నదీసమూహ మంతయు నిమిడియున్నది. సర్వవ్యాపకుఁ డైనపరబ్రహ్మమందు జగత్తంతయు నంతర్భవించియున్నది

౫౦. న హి సుశిక్షితోఽపి నటవటుః స్వస్కన్ధ మధిరోఢుం పటుః.

ఎంత బాగుగా శిక్షితుఁడైన నటుఁడును దనభుజముపైఁ దాని [illegible]

౫౧. న హి భిక్షుకా స్సన్తీతి స్థాల్యో నాధిశ్రీయన్తే, న చ మృగా స్సన్తీతి యవా నోప్యన్తే.

యాచకులు వత్తురని వంట మానుకొందురా? మృగములు చేను భక్షించివేయు నని వ్యవసాయము మానుకొందురా? విఘ్నములు వచ్చు నని భయపడి మనము చేయవలసినపనులు మానఁగూడదు-

౫౨. వృశ్చికభియా పలాయమానః ఆశీవిషముఖే నిపతితః.

తేలువలన భయముచేఁ బాఱిపోవుచున్నవాఁడై సర్పముఖమందుఁ బడెను. ఈన్యాయము న్యాయవార్తికతాత్పర్యటీక ౫3 పుటలో నిట్లున్నది. "తథా చ దుఃఖహేతో హేయవర్గ స్యాభావా న్నతద్దానాయానేన ఘటితవ్యమ్ నచాఘటమానో హ్యాయం హాతు మర్హతి సోఽయం వృశ్చికభియా పలాయమాన ఆశీవిషముఖే నిపతితః.

౫3. కాంస్యభోజిన్యాయము.

కంచుపాత్రలో భుజించువాఁడు. ౧౨.౨-3౪ జైమినిసూత్రము పైని శాబరభాష్యములోనీన్యాయ ముదాహరింపఁబడినది. "కాంస్యభోజివత్ । తద్యథా । శిష్యస్య కాంస్యపాత్రభోజిత్వనియమ ఉపాధ్యాయస్యానియమః యది తయో రేకస్మి న్పాత్రే భోజనమాపద్యతేఽముఖ్యస్యాపి శిష్యస్య ధర్మో నియమ్యేత మాభూ ద్ధర్మలోప ఇతి".

౫౪. కుడ్యం వినా చిత్రకర్మ.

గోడలేని చిత్రకర్మ. ఇది శశవిషాణతుల్యము- న్యాయమంజరి ౧౦3 పుటలోఁ జూడుఁడు-

శ్లో. "ప్రసఙ్గసాధనం నామ నా స్త్యేవ పరమార్థతః
తద్ధి కుడ్యం వినా తత్ర చిత్రక ర్మేవ లక్ష్యతే".

౫౫. కరవిన్యస్యబిల్వన్యాయము.

చేతిలో నున్న మారేడుపండు- ఇది కరతలామలకము వంటిదే- ఇది సురేశ్వరాచార్యుల వార్తికమం దున్నది.

"అతోఽనుపేత మేవ త్వాం కరవిన్యస్యబిల్వవత్
బ్రహ్మవిజ్ఞాపయిష్యామి యద్ జ్ఞానే సర్వవి ద్భవేత్॥"

౫౬. ఉష్ట్రిలగుడన్యాయము.

ఉష్ట్రిము=లొట్టిపిట- లగుడ=దుడ్డుఁగఱ్ఱ- లొట్టిపిట యేకఱ్ఱను మోయుచున్నదో యాకఱ్ఱపెట్టి దానిని గొట్టుట- స్వమతమందుఁ బరులేదూషణములను జెప్పిరో యాదూషణములచేతనే పరులమతమును ఖండించుట- ఉష్ట్రిలగుడన్యాయము.

౫౭. ఇషుకారన్యాయము.

ఇషుకారుఁడు=బాణములుచేయువాఁడు- వీఁడు తనపనియందే బద్ధదీక్షుఁడై యితర మేమియును గుర్తింపక యుండును.

శ్లో. "ఇషుకారో నరః కశ్చి దిషా వాసక్తమానసః
సమీపే నాపి గచ్ఛ న్తం రాజానం నావబుద్ధవాన్"

శాంతిపర్వము ౧౭౮ అ- బ్రహ్మసూత్రము 3-౨-౧౯ "ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్" అనుదాని భాష్యమును శంకరాచార్యులవారిట్లు వ్యాఖ్యానము చేసియున్నారు. "ఇషుకారన్యాయేన ముగ్ధో భవిష్యతి య థేషుకారో జాగ్రద పీ ష్వాసక్తమన స్తయా నా న్యా న్విష యా నీక్షతే"

౫౮. ఆమ్రాన్ పృష్టః కోవిదారా నాచష్టే-

మామిడిచెట్ల నడిగినఁ గోవిదార (సంపెఁగ) వృక్షములను జెప్పుచున్నాఁడు. ఒకటి యడిగిన మఱి యొకటి చెప్పుట. "అల్లమున్నదా? కోమటీ యని యడిగిన బెల్లమున్నఁ దని చెప్పినట్లు.

భామతి ౧-౧-౨౨ సూత్రము. "ఆకాశ స్తల్లి ఙ్గాత్" దీనివ్యాఖ్యానములో "య ద్య ప్యాకాశపదం ప్రధానార్థం త థాపి యత్పృష్టం త దేవ ప్రతివక్తవ్యం న ఖ ల్వను న్మత్తః ఆమ్రా న్పృష్టః కోవిదారా నాచష్టే".

౫౯. ఆమ్రసేకపితృతర్పణన్యాయము.

మామిడిచెట్టునకు నీళ్లుపోయుట పితృదేవతలకుఁ దర్పణముఁ జేయుట- ఒకపనివలన రెండుఫలములు. మహాభాష్యము- పశ్పశాహ్నికము- "కథం పున రేకేన యత్నేనోభయం లభ్యం-లభ్య మి త్యాహ। కథం-

ద్విగతా అపి హేతవో భవన్తి- తద్యథా-ఆమ్రా శ్చ సిక్తాః పితర శ్చ ప్రీణితాః ఇతి”

౬౦. అహిభుక్కైవర్తన్యాయము.

అహిభుక్= నల్లమందు తినువాఁడు. కైవర్త=జాలారి వాఁడు, అహిఫేనశబ్దమునకు నల్లమం దర్థము. “అఫీమ్”కు మొదటిరూపము. అహిశబ్దమునకు మాదకద్రవ్యవిశేష మర్థ మని కొందఱు నిఘంటుకర్తలు వ్రాసియున్నారు.

తొల్లి నల్లమందు తినువాఁ డొకఁ డొక నావలోపలికి నెక్కెను అచ్చట ననేకజను లుండుటను జూచి తాను మార్పుఁజెందుదు నని తలఁచి తనకాలి కొకత్రాడు కట్టుకొని యోడలో నిద్రించెను. అంత నొక జాలరి వానిని బరిహసించుట కాత్రాడు విప్పి తనకాలునకుఁ గట్టుకొనెను. ఇంతలో నావ యవతలియొడ్డునకుఁ జేరఁగా వాఁడు లేచి కాలిత్రాడు లేకుండుటను జూచి “నీవు నే నయిపోతివి- నేను నీ వయితిని” అని కలహింపసాగెను ఈన్యాయ మొకపిచ్చిదెబ్బలాటను దెలియఁజేయును.

౬౧. న హి శ్యామాకబీజం పరికర్మసహస్రేణాపి కలమాఙ్కురాయ కల్పతే.

చామగింజ పాఁతి వేయి దోహదములు చేసినను వరిమొలక పుట్టదు. ఎన్నిప్రయత్నములు చేసినను నశక్య మైన పని చేయఁబడదు. భామతిలో “న హి జాతు పటాఙ్కురః కుటజబీజా జ్జాయతే” (మట్టిమొక్క యంకుడువిత్తువలనఁ బుట్టదు.)

౬౨. మండూకతోలనన్యాయము.

తోలనము=తూఁచుట. కప్పలను దెచ్చి త్రాసులోఁ బెట్టి తూఁచఁబోయిన నొకొక్కటి పాఱిపోవును. ఐకమత్యము లేని మనుష్యులవ్యవహారమం దీ (కప్పలతక్కెడ) న్యాయము ప్రవర్తించును.

౬౩. చర్మతిస్తా మహిషీం హన్తి.

ఇచ్చట: జర్మత-తుశబ్దము దున్నసప్తమి నిమిత్తార్థమందు వచ్చినది. “చరణి ద్వీపినం హన్తి” అన్నట్లు చర్మముకొఱకు .... గేదె

జంపుట- అల్పముకొఱకుఁ బెద్దవస్తువును నశింపఁజేయుట, యను నర్థమం దీన్యాయము ప్రవర్తించును. రఘువంశము- ద్వితీయసర్గలో-దిలీపునితో సింహము చెప్పుమాట-"అల్పస్య హేతో ర్బహు హాతు మిచ్ఛ న్విచారమూఢః ప్రతిభాసి మే త్వమ్"

౬౪. అంధచటకన్యాయము.

అంధునిచేతిలో నాకస్మికముగాఁ బడినపిచ్చుక నంధుఁడు పట్టుకొనెనని లోకము తలంచును. దైవయోగముచే లభించిన స్వాభీష్టము తన యిష్టదేవతచే నియ్యంబడిన దని వ్యవహరింతురు. ఈన్యాయము ఘుణాక్షరన్యాయమువంటిదే.

౬౫. ఏకం సన్ధిత్సతోఽ పరం ప్రచ్యవతే-

ఒకగిన్నెలో రంధ్రమున్న దని దానిని మాటించుటకు యత్నించుచుండఁగా మఱియొకచోట నొకముక్క పోయినది. ఇట్లే యొకయింటిని 'మరమ్మతు' చేయుచుండఁగా దానిలో మఱియొకచోట నొకదూలమో వాసమో విఱిగిపోవుట, యిత్యాదులయం దీన్యాయము ప్రవర్తించుచున్నది.

౬౬. కైముతికన్యాయము.

కిమ్ + ఉత- ఈరెండును గలపఁగా కిముత-దానిభావము కైముత్యము లేక కైముతికము.

శ్లో. "కైముత్యే నార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తి రిష్యతే
నజిత స్త్వన్ముఖేనే న్దుః కా వార్తా సరసీరుహామ్"

కైముత్యన్యాయముచే నెచట నర్థము సిద్ధించునో దానికిఁ గావ్యార్థాపత్త్యలంకార మని పేరు. ఆప్రసిద్ధుఁ డైనచంద్రుఁడే నీముఖసౌందర్యముచే జయింపఁబడినపుడు పద్మములసంగతి చెప్పెడి దేమి. అనఁగాఁ బద్మములు తిరస్కరింపఁబడిన వని వేఱే చెప్ప నేల ? తర్కశాస్త్రములో నొకయర్థాపత్తి కలదు. అది యనుమానాంతఃపాతి. అది యెట్లనఁగా; 'పీనో దేవదత్తః దివా న భుంక్తే' (దేవదత్తుఁ డనువాఁడు బలిసి

యున్నాఁడు. పగలు భుజింపఁడు) "పీనత్వా న్య థానుపపత్త్యా" రాత్రి భోజనమును మన మూహించుకొనవలెను. ఈయర్థాపత్తినుండి వేఱు చేయుటకుఁ గావ్యార్థాపత్తి యని పే రిడిరి.

౬౭. అకాలే కృత మకృతం స్యాత్.

యుక్తకాలమందుఁ జేయఁబడని పని చేయఁబడనిదియే, యని తలంపఁబడును. ఇది మాధవీయన్యాయమాలావిస్తర మందు(౧౧-౧-౧) ఉదాహరింపఁబడినది. "కిం చతుర్థాకరణా దూర్ధ్వం ఆవాహ్యతే క్రియా ప్రయాజేభ్యః స్తపురా నా ద్యః అకాలే కృత మకృతం స్యా దితి న్యాయే నావాహనస్య నిరర్థకత్వాత్.

౬౮. అగ్నిహోత్రన్యాయము.

ప్రాతస్సాయంకాలములయం దగ్నిహోత్రములో నాహుతుల నర్పించి హోమము చేయుట. జైమిని-పూ మీ. ౬.౨.౧౩-౨౦ సూ. లలో "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహోతి" అను విధి పూర్ణముగాఁ జర్చింపఁబడినది. గృహస్థుఁడు తాను జీవించి యున్నంతకాలము నగ్నిహోత్రమందు హోమము చేయ వలయు నని పూర్వపక్షి యర్థము నుఁ జెప్పెను బ్రాహ్మణుఁడు తాను గృహస్థాశ్రమమందుఁ బ్రవేశించినది మొదలుకొని యగ్నిహోత్ర హోమమును జేయుచుండవలెను. ఒక దినమందైన విచ్ఛేదమురాఁ గూడదు. ఇది యాహ్యనికి ధర్మము. ఈకర్మయే యజ్ఞమునకు నంగము కాదు. అది స్వతంత్రకర్మ.

౬౯. అఙ్గుళిదీపికయా ధ్వాన్తధ్వంసవిధి.

అంగుళిపరిమాణము గలదీపముచేఁ జీఁకటిని నశింపఁజేయుట. అనఁగాఁ జిన్నసాధనముచేఁ బెద్దకార్యమును సాధింపఁదలంచుట. ఆత్మతత్త్వ వివేకమం దీన్యాయము చూపింపఁబడినది. "న చాస్తాక మివ త వాప్యత్ర మూక తైవ శరణం సర్వథా వచనవిరోధే హ్యుదాసీనస్య సా శోభతే। న చాత్ర విధా విరోధః క్వచిత్ । న చ త్వ ముదాసీనః ప్రయోజనే ప్రవృత్తత్వాత్ । తస్మా దల మఙ్గుళిదీపికయా ధ్వాన్తవిధ్వంసనవిధి మనుస్థాయ.

పంచతంత్రములో (౨-౩౫) నీయర్థము గలశ్లోక మున్నది.

"సకృ ద్దుష్టన్తు య న్మిత్రం పున స్సన్ధాతు మిచ్ఛతి
స మృత్యు మేవ గృహ్ణాతి గర్భ మశ్వతరీ యథా"

వృశ్చికీ గర్భన్యాయము కూడ నిట్టిదే.

౯౫. వరగోష్ఠీన్యాయము.

పదిమంది యొకచోటం గూర్చుండి యొకనికూంతునకు వరుని నిశ్చ యించుటకుం జర్చించుట. రఘునాథవర్మ యీన్యాయము నిట్టులు వివ రించెను.

"గోష్ఠి రన్యోన్య వార్తా వరలాభాయ గోష్ఠి ర్వరగోష్ఠి స్తయా యథా వరవధూబంధూనా మైకమత్యే సతి వివాహరూప మేకం కార్యం నిష్పాద్యతే త థే త్యర్థః"

౯౬. శతపత్రపత్రశతవేధన్యాయము.

నూఱుతామరాకుల నొక్కదొంతిగాం బెట్టి యొకదబ్బనముతో నొక్కమాఱు గ్రుచ్చుట-సూది నూఱాకుల కొకదానితరువాత మఱియొక దానికి గ్రుచ్చుకొన్నను గాలసూక్ష్మత మనకుం దెలియకపోవుటవలన నొ కపత్రమును వలెనె దిగును. ఈన్యాయము కువలయానందములో సము చ్చయాలంకారమున కుదాహరణముగా నిచ్చినశ్లోకములో నున్నది.

"బిభ్రాణా హృదయే త్వయా వినిహితం ప్రేమాభిధానం నవం
శల్యం య ద్విదధాతి సా విధురితా సాధో సమాకర్ణ్యతామ్
శేతే శుష్యతి తామ్యతి ప్రలపతి ప్రమ్లాయతి ప్రేంఖతి
భ్రామ్య త్యుల్లుఠతి ప్రణశ్యతి గళ త్యున్మూర్ఛతి త్రుట్యతి॥
అత్ర కాసాం చి త్క్రియాణాం కించి త్కాలభేదసమ్భవే పి శతపత్ర పత్రశతవేధన్యాయేన యౌగపద్యం విరహాతిశయద్యోతనార్థం వివ క్షిత మితి లక్షణానుగతిః"

ఇంతకంటెం బ్రాచీనతర మైన యుదాహరణ మీన్యాయమునకు శ్లోకవార్తికములో ౩౦౧ పుటలో నున్నది.

"యత్ర్పదీపప్రభాద్యుక్తం సూక్ష్మతా లోస్తి తత్ర సః
దుర్లక్ష స్తు యథా వేధః పద్మపత్రశ తే తథా"

౮౭. అరణ్యరోదనన్యాయము.

అడవిలో నేడ్చుట- నిష్ఫలప్రయత్నము- ఇదియును శవోద్
ర్తనన్యాయమును (శవమునకు నలుఁగుఁ బెట్టుట)సమానములు. ఇవిగా
రఘునాథవర్మ-ఊషరవృష్టిన్యాయము, శ్వపుచ్ఛోన్నామనన్యాయము
బధిరకర్ణజాపన్యాయము, అంధదర్పణన్యాయము మొదలగువానినిజెప్పె
ను. ఇవి యన్నియు సమానార్థకములే.

౮౮. అర్థీ సమర్థో విద్వా నధిక్రియతే.

కోరికగలవాఁడు, సమర్థుఁడు, విద్వాంసుఁడు నైనవాఁడు యజ్ఞా
దికర్మల నాచరించుట కధికారి.

ఇది సర్వదర్శనసంగ్రహములో మీమాంసాసిద్ధాంతమునందున్నది.

"అర్థీ సమర్థో విద్వా నధిక్రియత ఇతి న్యాయేన దర్శపూర్ణమాసా
విషయావబోధమేవ క్షమణా స్తత్త్వబోధే స్వాధ్యాయం వినియుజ్జతే

శంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యము ౧-౩-౨౫ లో నీన్యాయ ము
హరింపఁబడినది.

"శాస్త్రం హ్యవిశేష ప్రవృత్త మపి మనుష్యా నేవాధికరోతి శక్తత్
దర్థిత్వా దపర్యుద స్తత్వా దుపనయనాదిశాస్త్రా చ్చేతి వర్ణిత మే
దధికారలక్షణే"

౮౯. అర్ధవైశసన్యాయము.

ఒకశరీరములో సగముభాగము కోసివేయుట-రఘునాథవర్మయొ
న్యాయము నిట్లు వివరించెను.

"అసంభవవినష్టాయా మర్ధవైశసన్యాయః యథా కుక్కుటీమాంస
జనకామ స్తత్సత్తి కామ శ్చ కశ్చి ద్యవన స్తద్గ్రీవాదికం ఛిత్వా
భుక్తే ఉదరం చ సంతానార్థం స్థాపయ తీతి తత్త్వార్థః"

కోడిమాంసముం దినఁగోరినవాఁడు దాని మెడ మొద లగునవి కోసి వండుకొని తిని గ్రుడ్లకొఱకు దానిపొట్టను దాఁచుట-

కుమారసంభవము ౪ వ సర్గలో ౩౧ వ శ్లోకము.

విధినా కృత మర్ధవైశసం నను మాం కామవధే విముఞ్చతా
అనపాయిని సంశ్రయద్రుమే గజభగ్నే పతనాయ వల్లరీ॥

౧౦౦. ఆదా వన్తే చ య న్నాస్తి వర్తమా నేపి త త్తథా.

ఆదియందు నంతమందును లేకపోయిన వర్తమానకాలమందుఁ గూడ నట్లే. శంకరసిద్ధాంతము స్థితి మూఁడువిధములు. ౧ పారమార్థిక సత్యత్వము-ఇది పరబ్రహ్మమందే. ౨ వ్యావహారికసత్యత్వము- ఇది లోకమందే. ౩ ప్రాతిభాసికసత్యత్వము- ఇది రజ్జుసర్పము, మృగతృష్ణికాజలము, మొద లగువానియందే. వీనిలో రెండవదానికి మూఁడవదానికి సత్యస్థితి (Real existence) మొదటినుండి కొనపఱకు లేదు. దీనిని గుఱించి రఘునాథవర్మ యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

"న న్వాదా వంతే చ య న్నాస్తి వర్తమా నేపి త త్త థేతి న్యాయా ద్వై తుచ్ఛ మేవ ద్వైతం మస్య న్తే తేషాం బ్రహ్మబోధేన సవికృత్యై విద్యాబోధో న స్యా త్తస్య బ్రహ్మస్వరూపనిత్యబోధమహిమ్నా స దైవ బాధితత్వాత్"

౧౦౧. ఉష్ట్రకంటకభక్షణన్యాయము.

లొట్టియ మెల్లపుడు ముండ్లచెట్లనే భక్షించును. దానికిఁ దద్భక్షణమం దున్నప్రీతిచే ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనుటవలనఁ గలుగుబాధను గూడ సరకుచేయదు. అట్లే సంసారి పుత్రదారాది పోషణనిరతుఁడై ధనార్జనమువలనఁ గలుగుదుఃఖమును లక్ష్యపెట్టక ధనసంపాదనాసక్తుఁడై యుండును.

౧౦౨. బహుసపత్నీకన్యాయము.

అనేకభార్యలు గల యొకగృహస్థుఁడు వారి నందఱి నేకకాలమందుఁ గామోపభోగతృప్తలనుగాఁ జేయఁజాలక దుఃఖము ననుభవించునో యట్లే పురుషుఁడు విషయోపభోగమం దింద్రియములచే సమాకృష్టుఁ

డై దుఃఖము నొందును. ఇందులకు శ్రీమద్భాగవతము సప్తమస్కంధము లో-ప్రహ్లాదస్తుతియందున్న యీశ్లోకమును జూడుఁడు.

శ్లో. "జిహ్వైకతోఽచ్యుత వికర్షతి మా వితృప్తా
శిశ్నోఽన్యతస్త్వగుదరం శ్రవణం కుతశ్చిత్
ఘ్రాణోఽన్యతశ్చపలదృక్క్వచ కర్మశక్తిః
బహ్వ్యస్సపత్న్య ఇవ గేహపతిం లునన్తి"

౧౦౩. సుప్తప్రబుద్ధన్యాయము.

నిద్రించి లేచినవాఁడు.

జాతిస్మరులైనఋషిపుంగవు లదృష్టవిశేషమువలనఁ గల్పాంతరానుష్ఠిత కర్మోపాసనాబలముచేఁ బొందఁబడి బ్రహ్మత్వాధికారము గలవారై కల్పాంతరతమందున్న వేదమునుసుప్తప్రబుద్ధన్యాయముచే మరలస్మరింతురు. శుక్లయజుర్వేదమంత్రభాష్యమందు, ఉవ్వటుఁడీయర్థము నే యిట్లు చెప్పెను.

"తథాహి; పూర్వస్మిన్కల్పే విశిష్టకర్మజనిత స్మృతిసంస్కారసంతానానుచ్ఛిత్తిధర్మాణః సుప్తప్రబుద్ధన్యాయేన హిరణ్యగర్భప్రభృతయః కల్పాదౌ సహవిద్యయా అభివ్యజ్యమానాః స్మర్తారో ద్రష్టారః ఋషయ ఇత్యుచ్యన్తే."

౧౦౪. యః కల్ప స్స కల్పపూర్వకః.

ఒక బ్రహ్మకల్పమునకు మఱియొక బ్రహ్మకల్పము ముందుండును. ఈరీతిగా సంసార మనాది. ఈశ్వరుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు గావునఁ గడచిపోయినకల్పమందున్న వేదము నీకల్పమందు స్మరించి బ్రహ్మాదుల కుపదేశించును.

౧౦౫. క్షీరదగ్ధజిహ్వాన్యాయము.

వేడిపాలు త్రాఁగుటచేఁ గాలిన నాలుక గలవాఁడు మజ్జిగను ముఖమారుతముచే నూఁదికొని త్రాగును. "ఎలుఁగుబంటిచే దెబ్బలు దినిమంగలము చూచి బెదరినాఁడు" అనుసామెత దీనికి సరిగా నున్నది.

౧౧౫. పుష్కరపలాశన్యాయము.

పుష్కరపలాశ మనఁగాఁ దామరాకు. దీనికి నీళ్లతడి యంటదు.

ఈరీతిగానే యహంకార మమకార రహితుఁడైన జ్ఞానికి సాంసారికభావ ము లంటవు- "పద్మపత్ర మి వాంభసా"—

౧౦౬. ఊర్ణనాభిన్యాయము.

ఊర్ణనాభి యనఁగా సాలెపురుగు. ఇది తనలోనుండి పెద్దసూత్రములను బైకిఁ దీసి వట్టలి దానిని దిరుగ మ్రింగివేయును. అయినను నిర్వికారమై యుండును. అట్లేసర్వేశ్వరుఁడుకూడ తననుండి సకలచేతనాచేతనాత్మకప్రపంచమును బైకిఁ బెట్టి మరల దానిని గ్రసించి నిర్వికారుఁడై యుండు నని సాలెపురుగు నుపమాన మీశ్వరుని కీదిగువశ్రుతిలోఁజెప్పఁబడినది. "య థోర్ణనాభి స్సృజతే గృహ్ణతే చ తథా క్షరా త్సంభవతీహ విశ్వమ్"

౧౦౭. వినా మలయ మన్యత్ర చన్దనం న ప్రరోహతి.

మలయపర్వతమందుఁ దప్ప మఱియొకచోటఁ జందనవృక్షము మొలవదు. పండితుఁడు గుణజ్ఞుఁడైనగొప్పవాని నాశ్రయించి యాస్పత్యమును బొందును గాని యల్పు నాశ్రయించుటచేత గొప్పవాఁడు కానేరఁ డనువిషయమం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

౧౦౮. ఆఖ్వన్నపిటన్యాయము.

ఆఖు=ఎలుక- అన్నపిట=అన్నపుగిన్నె.

ఎలుక యన్నపుగిన్నెను బ్రొయ్యిమీఁదినుండి క్రిందికిఁ ద్రోసివేయుటకే నేర్పు గలది గాని దానిని సరిగాఁ బెట్ట నేరదు. అట్లే దుష్టుఁడు పరకార్యమును బాడుచేయుటయే నేర్చును గాని బాగుచేయలేఁడు. ఈ యర్థమునే యీ క్రిందిశ్లోకము చెప్పుచున్నది.

"నాశయితు మేవ కుజనః పరకార్యం వేత్తి న ప్రసాధయితుమ్।
పాతయితు మేవ కుశలో హ్యాఖు రోద్ధర్తు మన్నపిటమ్"

౧౦౯. సూచీముఖిన్యాయము.

ఒక యడవిలో జమ్మిచెట్టుపై నారణ్యచటకమిథునము నివసించుచుండెను. ఒకదినమందుశీతకాలములో ముసురుపట్టి వర్షము కురియుచుండఁగా నొకకోఁతి చలిచేత గడగడ వడఁకుచు నాజమ్మిచెట్టు మొదటకు

వచ్చి కూర్చుండెను. అంతలో నాఁడుపిచ్చుక కోఁతిని జూచి "అయ్యా! నీవు మనుష్యునివలెఁ గాలుసేతులు గలవాఁడవై యుండియు నొకనివాస గృహమును నిర్మించుకొనక యి ట్లేల శీతబాధ నొందెదవు" అని పలికెను. వానరమామాటలాలించికోపము దెచ్చుకొని యాచెట్టుమీఁదికిఁ బోయి పాప మాపక్షిదంపతు లుండుగూడును నశింపఁజేసెను. దుష్టుల కెన్నఁడు నుపదేశము చేయఁగూడ దనువిషయమం దీన్యాయము ప్రవర్తించును.

౧౧౦. విక్రీతే కరిణి కి మఙ్కుశే వివాదః.

ఏనుఁగు నమ్మివేయఁగా నంకుశమం దేల వివాదము. గొప్పవిలువ గల వస్తువు పోఁగా క్షుద్రవస్తువుకొఱకుఁ బెనఁగులాడుట బుద్ధిహీనత.

౧౧౧. శృఙ్గగ్రాహికాన్యాయము.

శృఙ్గస్య గ్రహణం యస్యాం క్రియాయాం సా శృఙ్గగ్రాహికా। కొమ్ము పట్టుకొని పైకి లాగుట. గోవులమందలో "అయ్యా! నాయా వేది" యని గొల్ల నడుగఁగా వాఁడు దానికొమ్ము పట్టుకొని గుంపులో నుండి పైకి లాగి యిది నీయా వని కనఁబఱచును.

౧౧౨. సహైవ దశభిః పుత్రై ర్భారం వహతి గర్దభీ.

(పదిపిల్లలు గలదియైనను గాడిద తానును మూటలుమోయుట)

ఆఁడుగాడిద పదిమందిపిల్లలతో బరువు మోయుచున్నది. పిల్లలున్నను వానివలన నుపయోగము లేనివాఁడై తా నొక్కఁడే కష్టపడు వానివిషయమై యీన్యాయము ప్రవర్తించును. ఇది తంత్రవార్తికమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

"సహకారిత్వం చ కర్మణాం న కార్యే విద్యాయాః కిం తూత్పత్తౌ కో౽ర్థో విద్యాసహకారిణి కర్మణీత్యయమర్థః। సత్సు కర్మసు విద్యైవ స్వకార్యే వ్యాప్రియతే। యథా సహైవ దశభిః పుత్రై ర్భారం వహతి గర్దభీ। సత్స్వేవ దశపుత్రేషు సైవ భారస్య వాహి:" ఇతి.

౧౧౩. సుభగాభిక్షుకన్యాయము.

ఒకసుందరమైనస్త్రీ, మఱియొక సన్న్యాసి-వీరుభయులుఁ దమ్ముం జంపుటకు వచ్చిన వానివలన భయపడి మార్గములో నొకనిని శరణుచొ

చ్చిరి. వాఁడు తనయావచ్ఛక్తిని వినియోగపఱిచి వారినపురిని గొంతసేపు కాపాడెను. కాని తనకు వశము కానిసమయములో సుందరిని రక్షించి సన్న్యాసిని శత్రువునకు విడిచిపెట్టెను. ఇచ్ఛటరక్షకునియిచ్ఛయే కారణము.

"తథా ప్రకృతే పీఠవచనత్వా దుభయోః ప్రామాణ్యే పౌరుషేయత్వా న్మూల ప్రమాణసాపేక్షతయా ధర్మాదా తదభావా దప్రామాణ్యే నాసం ప్రాప్తే పృక్తవిభాగే త్యాగ్కేచ్ఛైవ నియామికే త్యర్థ మాహుః"

౧౧౮. స్ఫటికలౌహిత్యన్యాయము.

ఎఱ్ఱని పువ్వు స్ఫటికము దగ్గఱనుంచఁగా దానిమెఱుపు దీనికి సంక్రమించి స్ఫటిక మెఱ్ఱఁబడును. అట్లే యంతఃకరణసాన్నిధ్యముచే నాత్మను సుఖదుఃఖాను లెక్కును. ఈదృష్టాంతము వేదాంతశాస్త్రమందుఁ దఱచుగా నుదాహరింపఁబడును.

పరమార్థసారములోని ౧౬-౬౧ శ్లోకములను జూడుఁడు-

"నానావిధవస్తూనాం వర్ణాన్ ధత్తే య థామలః స్ఫటికః।
తద్వదుపాధే గుణభావితస్య భావం విభు ర్ధత్తే"

౧౧౯. ఆదిత్యోః వణిజః ప్రతిదినం పత్రలిఖిత శ్వ స్తనదినభణనన్యాయః.

సొమ్మిచ్చుట కిష్టములేనికోమటి రేపిచ్చెద నని పత్రము వ్రాయుట చెప్పుట-ఈన్యాయము మల్లిషేణుఁడువ్రాసిన స్యాద్వాదమంజరి ౧౦౮ వ పుటలో నున్నది.

"సౌగతాః కి లేత్థం ప్రమాణయన్తి సర్వం సత్ క్షణికం యతః సర్వం తావ ద్ఘటాదికం వస్తు ముద్గరసన్నిధౌ నాశం గచ్ఛ ద్దృశ్యతే— తత్ర యేన స్వరూపేణ అంత్యావస్థాయాం ఘటాదికం వినశ్యతి తచ్చైత త్స్వరూప ము త్పన్నమాత్రస్య విద్యతే—తదానీం ఉత్పా దానంతరమేవ తేన నష్టవ్య మితి వ్యక్త మస్య క్షణికత్వం అథేదృశ ఏవ స్వభావః తస్య హేతుతో జాతో యత్కి యంత మపి కాలం స్థిత్వా వినశ్యతి—ఏవం తర్హి ముద్గరాదిసన్నిధానేపి ఏష ఏవ తస్య స్వభావ ఇతి పునర ప్యనేన తావంతం కాలం స్థాతవ్య మితి నైవం

వినశ్యే దితి సోయ మాదితో౽నే: వణిజః ప్రతిదినం వత్రలిఖిత శ్వ స్తన దినభణనన్యాయః"

౧౧౬. అధికరణసిద్ధాన్తన్యాయము.

ఒకసిద్ధాంతమును దెలియఁజేయు మఱియొకసిద్ధాంతము-తార్కిక రాక్షసియను గ్రంథములో ౧౦౧౯-౧౨౬ పుటలలో నీన్యాయమున్నది.

"యుగపత్ జ్ఞానానుత్పత్తిః మనసో లిఙ్గ మితి—ఏవం చ అణుత్వమై వ మనసః సిద్ధిః అన్యథా యుగప దనేకేంద్రియాధిష్ఠానాత్ యుగపద్ జ్ఞానోదయసంగాత్"

ఇందుపైని మల్లినాథుఁ డిట్లు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నాఁడు.

"ఏవం చేతి"—జగత్కర్తుః సర్వజ్ఞత్వాదివత్ మనసోఽణుత్వ మధికరణసిద్ధాన్తన్యాయాత్ ధర్మిగ్రాహకాదేవ సిద్ధ మిత్యర్థః"

౧౧౭. అనధీతే మహాభాష్యే వ్యర్థాసా పదమఞ్జరీ
అధీతేపి మహాభాష్యే వ్యర్థా సా పదమఞ్జరీ

మహాభాష్యము చదువకుండఁ బదమంజరి చదివిన నుపయోగము లేదు. మహాభాష్యము చదివినపిదపఁ బదమంజరితో నవసరము లేదు.

ఈన్యాయము గణపతిభక్తులు గణపతిని బూజించిన యెడలఁ గలుగు నని చెప్పుచు రన్న విషయము నుదాహరించుటకు రఘునాథుఁ డిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు.

"అతః శ్రేయస్కామైః సర్వై రపి సఏ వారాధ్యః తత్పూజాం వినా అన్యపూజాయాః వైయర్థ్య స్మరణేన ఫలజనకత్వాయోగాత్ అవశ్యాపేక్షితా నపేక్షితయో రపేక్షితం స్మరణీయ మితి న్యాయేన కృతాకృత ప్రసంగీ యో విధిః స నిత్య ఇతి న్యాయేన చ తదారాధనస్య ఆవశ్యకత్వాత్ కృతేచ తస్మిన్ "విద్యార్థీ లభతే విద్యాం ధనార్థీ లభతే ధనం। పుత్రార్థీ లభతే పుత్రాన్ మోక్షార్థీ పరమం పద" మిత్యాది వచనేభ్యః సర్వేష్టలాభసంభవేన అనధీతే మహాభాష్యే వ్యర్థాసా పదమఞ్జరీ అధీతేపి మహాభాష్యే వ్యర్థా సా పదమఞ్జరీ.

౧౧౭. అనన్యలభ్యః శబ్దార్థః.

ఒకశబ్దముయొక్క యర్థ మితరసాధనములవలనఁ దెలియఁబడదు. ఈన్యాయము తంత్రవార్తికములో ౩౪౦ పుటలో నున్నది.

"యావానేవహి అనన్యలభ్యః అర్థః శబ్దాద్గమ్యతే ససర్వః శబ్దార్థః"

కుసుమాంజలికారుఁ డైన ఉదయనాచార్యుఁడు శబ్దార్థవిషయమయి యిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు.

"యశ్శబ్దో యత్ర వృద్ధైరసతి వృత్త్యంతరే ప్రయుజ్యతే స తస్య వాచకః యథా స్వర్గశబ్దః సుఖవిశేషే ప్రయుజ్యమానః తస్య వాచకః.

౧౧౮. అనిషిద్ధ మనుమతమ్.

నిషేధింపఁబడనిది యనుమతింపఁబడును. ఇది హేమచంద్రుని పరిశిష్టపర్వము ౮-౩౬ లో నున్నది.

"ఏతస్యాః సంప్రదానం చ శ్రుత్వా సంశోధవా నసి
అనిషిద్ధం హ్యనుమత మపి న్యాయోపి వర్తతే"

౧౨౦. అన్తరఙ్గబహిరఙ్గయో రన్తరఙ్గం బలీయః.

అంతరంగబహిరంగములలో నంతరంగము బలమైనది.

ఇది శీరదేవుని పరిభాషలలోఁ గనఁబడుచున్నది. మఱియొకపండితుఁ డంతరంగబహిరంగశబ్దములకి ట్లర్థమును జెప్పెను.

"అన్తర్మధ్యే బహిరఙ్గశాస్త్రీయనిమిత్త సముదాయమధ్యే అన్తర్భూతా న్యఙ్గాని నిమిత్తాని యస్య తదన్తరఙ్గం ఏవం తదీయనిమిత్త సముదాయాత్ బహిర్భూతాఙ్గకం బహిరఙ్గం."

ఈన్యాయము శబరస్వామి పూర్వమీమాంసాభాష్యములో ౧౨-౨-౨౭ లో నుదాహరించెను.

"కార్యస్య తావ దుపాదానాపేక్షా ప్రథమ ముత్పద్యతే పశ్చాద్విరోధిసంసర్గాభావాపేక్షా తథాచాన్తరఙ్గబహిరఙ్గయో రన్తరఙ్గంబల వదితి న్యాయే నాన్తరఙ్గోపాదానవిషయత్వ మేవ తయో ర్న్యాయ్యమ్"

౧౨౧. అన్యవేశ్మస్థితా ద్ధూమా న్నవేశ్మాన్తర మగ్నిమత్.

ఒక యింటినుండి కనఁబడుచున్న ధూమమువలన మఱియొక

యిల్లు ధూమము కల దని మన మూహింపఁ గూడదు. జైమినిసూత్రమును గుఱించి తంత్రవార్తికములో నిట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

అనుమానవ్యవస్థానాత్ తత్సాయుక్తం ప్రమాణం స్యాత్.

౧౨౨. అన్యార్థమపి ప్రకృత మన్యార్థం భవతి.

ఒక ప్రయోజనము కొఱకుఁ జేసిన యొకవస్తువు మఱియొక ప్రయోజనముకొఱకుఁ బనికివచ్చును.

ఈన్యాయము మహాభాష్యము ౧-౧-౨౩ లో నున్నది.

"యత్తావ దుచ్యతే న చాన్యార్థం ప్రకృత మన్యార్థం భవతీత్యన్యార్థ మపి ప్రకృత మన్యార్థం భవతి. త ద్యథా-శాల్యర్థం కుల్యాః ప్రణీయన్తే తాభ్య శ్చ పానీయం పీయత ఉపస్పృశ్యన్తే చ శాలయ శ్చ భావ్యన్తే"

౧౨౩. అవచ్ఛేదన్యాయము.

దీనికే పూర్వాపరావచ్ఛేదన్యాయ మనిపేరు. జ్యోతిష్టోమములో, ప్రథమసవనమందు ఉద్గాత, అధ్వర్యుఁడు, హోత, మొదలగు ఋత్విక్కులు లొకనిని మఱియొకఁడు పట్టుకొని చుట్టుగాఁ దిరుగుదురు. ఇందులో నెవ్వఁడైన నొకఁడు ముందు నడచుచున్న మఱియొకనిని విడిచిన యెడల దాని కేకకర్తృకావచ్ఛేద మని పేరు. ఇది వేదాంతకల్పతరుపరిమళమం దిట్లు వివరింపఁబడినది.

"జ్యేష్ఠ స్యాపీతి అవచ్ఛేదన్యాయేన ఊర్వశ్యపరేణ బాధ మాశంక్య తదపేక్ష్య స్యేతి విశేషితం తేనోత్తరస్య ఉర్వాపేక్షాయా ముపక్రమాధికరణన్యాయ ఏవ ప్రవర్తత ఇతి సూత్రిత మిత్యర్థః."

౧౨౪. అపవాదై రుత్సర్గా బాధ్యన్తే.

అపవాద యనఁగా సామాన్యశాస్త్రము, ఎట్లనఁగా "న హింస్యాత్సర్వభూతాని" ఏజంతువును హింసింపఁగూడదు. ఉత్సర్గశాస్త్రము-అనఁగా, విశేషశాస్త్రము. ఇది యపవాదము బాధించునది. ఎట్లనఁగా- "అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేత" (యజ్ఞమందు, అగ్నీసోములు దేవతగాఁ గలపశువును హింసింపవలె నని విధి.)

ఈ న్యాయము కుమారసంభవము రెండవసర్గ ౨౭ వ శ్లోకములో నున్నది.

"లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః
అపవాదైరివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః"

౧౨౫. అభ్యర్హితం పూర్వమ్.

పూజనీయులు ముందు రావలయును. ఇది పాణిని సూత్రములలో నొక సూత్రము. "అభ్యర్హితం పూర్వం నిపతతీతి వక్తవ్యం" "మాతాపితరౌ" "శ్రద్ధామేధే" జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరమందు ౧౨ వ యధ్యాయములో నీన్యాయము కనిపించుచున్నది.

"అభ్యర్హితం పూర్వమితి న్యాయ మాశ్రిత్య తన్త్రప్రసఙ్గప్రతిపాదకయో రేకాదశద్వాదశాధ్యాయయోః పూర్వోత్తరభావ ఉపపాదితః"

౧౨౬. అంబుని మజ్జన్త్యలాబూని గ్రావాణః ప్లవన్తే.

తఱచుగా నీన్యాయ మొకదుర్ఘటమైనదాని నుదాహరించుటకుఁ జెప్పఁబడును. ఇది మహాభారతము సభాపర్వములో ౬౮ వ అధ్యాయములో నున్నది.

"మజ్జన్త్యలాబూని శిలాః ప్లవన్తే ముహ్యన్తి నావో౽మ్భసి శశ్వదేవ"
నీటిలోఁ, అనుగపుకాయలు మునుఁగుచున్నయవి. రాళ్లు తేలుచున్నవి.

౧౨౭. అయమపరో గణ్డస్యోపరి స్ఫోటః.

ఒకవ్రణముపైని మఱియొకవ్రణము- అనఁగా నొకకష్టముపైని మఱియొకకష్టము వచ్చునపు డీన్యాయము ప్రవర్తించును.

శాకుంతలములో రెండవయంకము, ప్రాకృతము, "తదో గండస్స ఉవరి పిడఆ సంవుత్తా".

౧౨౮. అరుణైకహాయనీన్యాయము.

ఇది పూర్వమీమాంసలోనిది. ఒకసంవత్సరము మీఁదు గలది, యెఱ్ఱనిరంగు గలది యగు నావు వెయ్యనుబెట్టి సోమమును గొనవలెను. ఈన్యాయము తంత్రవార్తికము ౧-౨-౮౧ న్యాయమంజరి ౨౮ పుట, వేదాంతకల్పతరుపరిమళము, పుట ౬౧౯ మొదలగు గ్రంథములలోఁ

జెప్పఁబడినది. జైమినిపూర్వమీమాంసాసూత్రము ౩-౧-౧౨లో "అరుణ న్యాయ"మని చెప్పఁబడుచున్నది. జ్యోతిష్టోమమం దీవిధి కనఁబడుచున్నది. "అరుణయా పిఙ్గాక్ష్యా ఏకహాయన్యా సోమం క్రీణాతి" మీమాంస కునికిఁ దలవెంట్రుకను జీరుటవలె సూక్ష్మమయిన యుక్తులతోఁ గూడిన శాస్త్రార్థము చేయుట మిక్కిలి యభిమతము. మాధవాచార్య విరచితన్యాయమాలా విస్తరమం దీవాక్యము వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది.

౧౨౯. అవతప్తే నకులస్థితమ్.

వేడి నేలలో మ్రుంగి నిలుచుట.

ఒకపనిలో స్థైర్యము లేక చంచలబుద్ధి గలవానివిషయమై యీ న్యాయము ప్రవర్తించును. ఈన్యాయము ౨-౧-౪౭ మహాభాష్యములో నున్నది.

"యథాఽవతప్తే నకులా న చిరం స్థాతారో భవ న్త్యేవం కార్యాణ్యారభ్య యో న చిరం తిష్ఠతి స ఉచ్యతే అవతప్తే నకులస్థితం తవైత దితి"

౧౩౦. అవయవప్రసిద్ధేః సముదాయప్రసిద్ధి ర్బలీయసీ.

అవయవప్రసిద్ధికంటె సముదాయప్రసిద్ధి బలమైనది.(౧.౪-౧౧) తంత్రవార్తికములో కుమారిలభట్టీన్యాయము నుదాహరించెను.

"లబ్ధాత్మికాహి సముదాయప్రసిద్ధి రవయవప్రసిద్ధిం బాధతే తస్యా స్త్వాత్మలాభో యత్ర ప్రమాణాన్తరేణ పూర్వానుభూతావయవార్థరహితేఽర్థే శబ్దప్రయోగో దృశ్యతే యథా శ్వత్వకర్ణత్వరహితే వృక్షేఽశ్వకర్ణశబ్దస్య"

౧౩౧. అవిరవికన్యాయము.

అవి, అవిక శబ్దములకు గొఱ్ఱె యర్థము. గొఱ్ఱెమాంస మనునర్థమం దవికశబ్దముపైని అణ్ ప్రత్యయము చేర్పఁగా "ఆవిక" యగును. మహాభాష్యము (౪-౧-౮౮)

"తత్ర ద్వయో శ్శబ్దయోః సమానార్థయో రేకేన విగ్రహోఽప

రస్మా దుత్పత్తి ర్భవిష్య త్యవిరవికన్యాయేన త ద్యథా-అవే ర్మాంస మితి విగృహ్య అవికశబ్దా దుత్పత్తి ర్భవతి ఆవిక మితి।

ఇట్టిశబ్దము లష్టాధ్యాయీసూత్రములలో ననేకములు చెప్పఁబడినవి. "క్రతూక్థాది సూత్రాన్తాత్ ఠక్" ౪-౨-౬౦ క్రతువిశేషవాచకము లైన ఉక్థాదిశబ్దములకు సూత్రశబ్దాంతము దున్న కల్పశబ్దమునకు ఠక్ ప్రత్యయము వచ్చును. ఎట్లనఁగా;—ఉక్థశబ్దము, కొన్నిసామలయందు రూఢము. త దధీతే- త ద్వేద వా- అనునర్థమందు-

అగ్నిష్టోమ మధీతే వేద వా- ఆగ్నిష్టోమికః। వాజపేయికః। ఔక్థికః। లౌకాయతికః। వార్త్తికసూత్రికః। సాఙ్గ్రహసూత్రికః। కల్పసూత్ర మధీతే కాల్పసూత్రః। వాయసవిద్యకః। సార్పవిద్యకః। ఆశ్వలక్షణికః। ఇత్యాదులు—

౧౩౨. అశ్వారూఢాః కథం చా శ్వాన్ విస్మరేయు స్సచేతనాః.

బుద్ధిమంతు లైనరౌతులు తా మెక్కినగుఱ్ఱముల నెట్లు మఱచెదరు. వ్యాకరణశాస్త్రకర్తలు తాము వ్రాసిన కట్టుఁబాట్లను లక్ష్యముసేయక తమయిచ్చకొలఁది శబ్దములను బ్రయోగింతురు. ఈవిషయమందుఁ బై న్యాయము ప్రవర్తించును. పాణిని "అల్పాచ్తరం పూర్వమ్" ద్వంద్వసమాసములో నల్పాచ్చులు గలశబ్దము ముం దుండవలయు నని నిబంధన ముచేసి తనసూత్రములలోఁ దానే యాకట్టుఁబాటు నుల్లంఘించెను. ఎట్లనఁగా; "లక్షణహేత్వోః క్రియాయామ్" అనుసూత్రమందు, అల్పాచ్క మైన హేతుశబ్దమును వెనుకకుఁద్రోసి యతకంటె నెక్కు డచ్చులు గలలక్షణశబ్దమును ముం దుంచెను. ౧-౩-౧౪, తంత్రవార్త్తికమందు కుమారిలభట్టు గొప్పశాబ్దికు లైన గ్రంథకర్తలు కూడ నపశబ్దములను బ్రయోగించి రని వ్రాసెను. "అన్తో నా స్త్యపశబ్దానా మితిహాసపురాణయోః" అని పలికెను. ఇందులకు "షభాభ్య" అను నొకవిచిత్రమైన శబ్దము నుదాహరించెను. ఏనుఁగు రెండుదంతములతోను గొట్టినదెబ్బ యని దీనికర్థము. అతఁ డాగ్రంథమందే యిట్లు వ్రాసెను.

"యేపి వ్యాకరణ స్యైవ వరేపారే ప్రతిష్ఠితాః।
సుతరాం తేపి గావ్యాది తుల్యా నేవ ప్రయుఞ్జతే।
సూత్రవార్తికభాష్యేషు దృశ్యతే చాపశబ్దనం।
అశ్వారూఢాః కథం చాశ్వా న్విస్మరేయు స్సచేతనాః"

౧౩౩. అసిధారామధులేహనన్యాయము.

కత్తిదారుపైఁ దేనెచుక్క లుంచి నాకుట. ఈన్యాయము సర్వదర్శనసంగ్రహములో జైనమతవివరణమం దున్నది.

"సదసద్వేదనీయస్య సుఖదుఃఖోత్పాదకత్వ మసిధారా మధులేహనవత్"

బోధిచర్యావతారమందు ౭-౬౪.

"కామై ర్న తృప్తి స్సంసారే క్షురధారామధూపమైః"

౧౩౪. అహృదయవచసా మహృదయ ముత్తరమ్.

మతిలేని ప్రశ్నలకు మతిలేనిజవాబులు. ఈన్యాయము వేదాంతతత్త్వబిందువు- ౧౪ పుటలో నున్నది.

"తత్ర చాహృదయవచసా మహృదయ ముత్తర మితి న్యాయేన సదసత్త్వం ప్రపంచ స్యోక్తం। న తు తత్త్వాభిప్రాయేణ".

౧౩౫. అసాధారణ్యేన వ్యపదేశా భవన్తి.

ఒకదాని కొకగొప్పతన మున్నచో దీనినిబట్టి దానికిఁ బేరు వచ్చును. ఈన్యాయము సాంఖ్యసూత్రము ౫-౧౧౨ సూ. లో నున్నది.

"సర్వేషు పృథివ్యుపాదాన మసాధారణ్యాత్ తద్వ్యపదేశః పూర్వవత్"

సర్వదర్శనసంగ్రహములో-అక్షపాదమతవివరణము-

"నను ప్రమాణాదిపదార్థషోడశకే ప్రతిపాద్యమానే కథ మిదం న్యాయశాస్త్ర మితి వ్యపదిశ్యతేఽసత్యం। తథా ప్యసాధారణ్యేన వ్యపదేశా భవన్తీతి న్యాయేన న్యాయస్య పరార్థానుమానాపరపర్యాయస్య న్యాయస్య సకలవిద్యానుగ్రాహకతయా సర్వకర్మానుష్ఠాన సాధనతయా ప్రధానత్వేన తథా వ్యపదేశో యుజ్యతే"

౧౩౬. కరిబృంహితన్యాయము.

కరిబృంహితము=ఏనుఁగుయొక్క యఱపు-"బృంహితం కరిగర్జితం" అని యమరము చెప్పుచుండఁగా-బృంహితశబ్దమే యేనుఁగుఱకని యర్థమిచ్చుచుండఁగా నిచటఁ గరిశబ్ద మవసరము లేదు. కాని రఘునాథుఁడను గ్రంథకర్త దీని నిట్లు సమర్థించుచున్నాఁడు. "విశిష్టవాచకానా మపి పదానాం సతి పృథగ్విశేషణవాచకపదసమవధానే విశేష్యమాత్రపరతాయాం కరిబృంహితన్యాయః ప్రవర్తతే"- కావ్యప్రదీపము, సప్తమోల్లాసములోఁ బనియవశ్లోకమును జూడుఁడు- "సౌన్దర్యసమ్పత్తారుణ్యం యస్యాస్తే తే చ విభ్రమాః। షట్పదా న్పుష్పమాలేవ కా న్నాకర్షతి సా సఖే." ఇందులకు కావ్యప్రదీపకారుఁ డిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు. (౨౦౫ పుట)

"మాలాశబ్దో యద్యపి పుష్పస్యేవ స్రజి శక్త స్తథాపి న పుష్పపద మపుష్టార్థం। లక్షణ యోత్కృష్టత్వ ప్రతిపాదకత్వాత్ । అయ మేవ కరిబృంహితన్యాయః"

ఈ విషయమును యుదాహరణచంద్రికాకారుఁ డిట్టులు వ్రాయుచున్నాఁడు.

"అత్ర నిరుపపదా న్మాలాశబ్దా దేవ పుష్పస్రక్ప్రతీతేః పుష్పపద ముత్కృష్టపుష్పత్వే సంక్రమితవాచ్యం। ఏవ మేవ కరిబృంహితాదిషు బోధ్యం"

ఇట్టివుఱికొన్ని న్యాయముల రఘునాథుఁ డుదాహరించియున్నాఁడు.

1. గజఘటాన్యాయము, 2 నీలేందీవరన్యాయము, 3. పర్వతాధిత్యకాన్యాయము, 4. పర్వతోపత్యకాన్యాయము. 5. వాజిమందురాన్యాయము, 6. కరికలభన్యాయము, 7. చూడావతంసన్యాయము, 8. మృగవాగురాన్యాయము, 9. చంద్రజ్యోత్స్నాన్యాయము, 10. ధనుర్జ్యాన్యాయము మొదలగునవి.

౧౩౭. ఆర్ద్రం వస్త్రం సమన్తా ద్వాతానీతం రేణుజాత ముపాదత్తే.

గాలి కెగురఁగొట్టఁబడిన తడిబట్టకు రేణువు లంటుకొనును. ఇది సర్వదర్శనసంగ్రహములో జైనమతసంగ్రహమం దున్నది.

"యథార్ద్రం వస్త్రం సమన్తా ద్వాతానీతం రేణుజాత ముపాదత్తే
తథా కషాయజలార్ద్రం ఆత్మా యోగానీతం కర్మ సర్వప్రదేశై ర్గృహ్ణాతి
యథా వా నిష్టప్తాయః పిండే జలే క్షిప్తేభ్యః సమన్తా ద్గృహ్ణాతి తథా
కషాయోష్ణో జీవో యోగానీతం కర్మ సమన్తా దాదత్తే"

౧౩౮. ఆషాఢవాతే చలతి ద్విపేన్ద్రే చక్రీవతో వార్ధి రేవ కాష్ఠా.

ఆషాఢమాసములో వీచుగాలియొక్క బలముచేత బలవంతమైన యేనుఁగుసైతము నిలుపలేనపుడు గాడిదవని చెప్పెడి దేమి? ఈన్యాయము వేదాంతశిఖామణిలో నున్నది.

"వామదేవాదీనా ముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణా మప్యముక్తౌ ప
ర్వాచీనానా మాషాఢవాతే చలతి ద్విపేన్ద్రే చక్రీవతో వార్ధిరేవ
కాష్ఠేతి న్యాయేన ముక్తి ర్దూరోత్సారితా స్యాత్"

౧౩౯. ఇతో వ్యాఘ్ర ఇత స్తటీ.

ఇటువైపునఁ బెద్దపులి, యిటువైపునఁ బ్రపాతము. "అటువైపు నుయ్యి యిటువైపు గొయ్యి" అని తెలుఁగులోఁ గూడ నొకసామెత గలదు. ఇది యాచార్యహేమచంద్రుని పరిశిష్టపర్వము- 3-౧౬౭ పుటలో నున్నది.

"కుటుమ్బ మపి మే ప్రేయః ప్రేయాం స్త్వ మపి హే సఖే
కిం కరోమి ద్విధా చిత్త మితో వ్యాఘ్ర ఇత స్తటీ"

మఱియొకయుదాహరణము స్యాద్వాదమంజరిలో నున్నది. ౧౫౧ పుట.

"అవాస్తవత్వగ్రాహకం ప్రమాణం సాంవృత మసాంవృతం వా స్యాత్ యది సాంవృతం కథం తస్మా దవాస్తవా ద్వాస్తవస్య శూన్యవాదస్య సిద్ధిః ప్రాప్తా తథా చ వాస్తవ ఏవ సమస్తోపి ప్రమాత్రాదివ్యవహారః అథ సద్గ్రాహకం ప్రమాణం స్వయ మసాంవృతం తర్హి క్షీణాః ప్రమాత్రాదివ్యవహారాః వాస్తవత్వప్రతిజ్ఞాతే నైవ వ్యభిచారాత్ త దేవం పక్షద్వయేపీతో వ్యాఘ్ర ఇత స్తటీతి న్యాయేన వ్యక్త ఏవ పరమార్థత స్స్వాభిమతసిద్ధివిరోధః"

౧౪౦. ఇష్యమాణ స్యైవ ప్రాధాన్యం న త్వచ్ఛాయాః.

కోఁకికంటెఁ గోరఁబడువస్తువునకుఁ బ్రాధాన్యము.

ఈన్యాయము 'వేదాంతకల్పతరుపరిమళము ౫౬ పుటలోనున్నది.

౧౪౧. ఉభయతః పాశా రజ్జుః.

రెండువైపుల బంధించు త్రాడు. అనఁగా నుద్వేగమునుగలిగించుస్థితి.

౧౪౨. ఏకదేశవికృత మనన్యవత్.

ఒకభాగమందుఁ గలిగినవికారము వస్తువు నంతను మార్పనేరదు. ౧-౧-౫ అష్టాధ్యాయీ సూత్రముతో సంబంధించిన పదియవ వార్తికమునకు భాష్యములోఁ బతంజలి యిట్లువ్రాయుచున్నాఁడు. కుక్కకుఁ జెవులు గాని తోఁక గాని కోసివేసినచో నది గుఱ్ఱముగాఁ గాని గాడిదగాఁ గాని మాఱదు.

౧౪౩. ఏకసమ్బన్ధిదర్శనేఽన్యసమ్బన్ధిస్మరణమ్.

ఒకవస్తువును జూచినచో దానితో సంబంధించినవి జ్ఞప్తికివచ్చును. తర్కభాషావ్యాఖ్యానమైనన్యాయప్రదీపము ౪౪ వ పుటలో "ధూమదర్శనమువలన దానితో సంబంధించిన యగ్ని స్మృతికి వచ్చును అని కలదు." "ఏకసమ్బన్ధిజ్ఞాన మపరసమ్బన్ధిస్మారకమ్".

౧౪౪. కపింజలన్యాయము.

కపింజల మనఁగా కౌంజుపిట్ట. వాజసనేయసంహితలో ౨౪-౨౦ "వసన్తాయ కపిఞ్జలా నాలభేత"—ఇచ్చట నెన్ని పిట్టలనాలభనము చేయవలయు నని యొకసంశయము కలుగును. ఈవిషయమై జైమిని యెనిమిది సూత్రములను వ్రాసి చర్చించెను.

౧౪౫. కమ్బలనిర్ణేజనన్యాయము.

గొంగళి నుతుకుట—గొంగళిని గాళ్లమీఁదఁ గొట్టి యుతికినచోఁ దాని మురికి పోవుటయే కాక కాళ్లమురికిసూడఁ బోవును. ఒకపనిచేత రెండులాభములు కలుగుట. ఈన్యాయము శాబరభాష్యము ౨-౨-౨౫ సూత్రభాష్యములో నున్నది. "అపి చ దధి ఉభయ మసమర్థం కర్తుం ఫలం సాధయితుం హోమం చ నను కమ్బలనిర్ణేజనవ దేత ద్భవిష్యతి, నిర్ణేజనం హి ఉభయం కరోతి కమ్బలశుద్ధిం పాదయో శ్చ నిర్మలతామ్".

౧౪౬. కలంజన్యాయము.

కలంజ మనఁగా విషదిగ్ధబాణముచేఁ జంపఁబడిన మృగముయొక్క మాంస మని కొంద ఱందురు. మఱికొందఱు "బంగు" అందురు. ఈవస్తువు మాదకద్రవ్యము. గంజాయి. దీనికిఁ దామ్రచూడశబ్దము పర్యాయపదముగాఁ జెప్పఁబడియుండుటచేఁ బాగచెట్టని యర్థము. ఇందులకు జైమిని పూర్వమీమాంసలో ౬-౨-౧౯, ౨౦ సూత్రములలో నిట్టినిషిద్ధపదార్థములను సేవించుటవలనఁ గలుగుచెడుగులను జెప్పు నొకయధికరణ మున్నది.

౧౪౭. కాకాధికరణన్యాయము.

కాకి వాలిన యేదో యొకవస్తువు—ఈన్యాయము పతంజలి మహాభాష్యము ౧-౧-౨౬ వార్తికములు ౩-౪ లలో నున్నది.

దేవదత్తునియిల్లేదియని యొకఁ డడుగును. దానికి, అదిగో-కాకి వ్రాలిన యిల్లే యని యొకఁడు చెప్పెను. తర్వాత నాయింటిమీఁది కాకి యెగిరిపోయినయెడల దేవదత్తునియిల్లు కావలసినవానికిఁ దెలియరాదు.

౧౪౮. కాచిన్నిషాదీ పుత్రం ప్రసూతే, కశ్చిన్నిషాదస్తు కషాయపాయీ.

కొండది పిల్లవానిని గన్నది. దానిభర్త కషాయమును ద్రాగుచున్నాఁడు. ఇది యొకనికిరోగము, మందుత్రాగుట మఱియొకఁడు—అను సామెతవంటిది. ఈన్యాయము "మునిర్మనుతే మూర్ఖో ముచ్యతే" అను న్యాయమువంటిది. ముని పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుచున్నాఁడు, మూర్ఖుఁడు ముక్తినొందుచున్నాఁ డని దీనియర్థము. ఈన్యాయము వేదాంతతత్త్వవివేకములో ౩౭వ పుటలో నున్నది. "ఏతేనేవ మహాస్త్రం మునిర్మనుతే మూర్ఖో ముచ్యతే, ఇత్యేతచ్ఛాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతిన్యాయవిరుద్ధం తథాచాభాణకః—కాచిన్నిషాదీ తనయం ప్రసూతే కశ్చిన్నిషాదస్తు కషాయపాయీతి మునికర్తృక శ్రవణాది విధిఫలస్య సాక్షాత్కారస్య మూర్ఖేఽనభ్యుపగమాత్. తత్ఫలస్యాప్యవిద్యానివృత్తే ర్మునిప్రత్యఙ్మాత్రగతతయా మూర్ఖనిష్ఠత్వాభావాత్ దృష్టఫలానాం యథాదర్శన మువపత్తేః.

౧౪౯. కూటకార్షాపణన్యాయము.

కూటకార్షాపణము=కృత్రిమమైననాణెము. ఇది కుమారిలభట్టుని తంత్రవార్తికము ౧-3-3 లో నున్నది. "శ్రుతిస్మృతులకు విరోధము సంభవించినపుడు శ్రుతి బలవత్తరము గావున స్మృతిని విడువవలయును. ఒక మనుష్యుఁడు కృత్రిమమైననాణెమును విడిచినట్లు "యో హి కూటకార్షాపణం కంచిత్కాల మజ్ఞో లోకమధ్యే వ్యవహరతి న తేన వివేకజ్ఞానజనితవ్యుత్పత్తినాపి తథైవ వ్యవహర్తవ్యమ్.

౧౫౦. కేవలై ర్వచనై ర్నిర్ధనాధమర్ణిక ఇవ సాధూన్ భ్రామయన్.

దరిద్రుఁడైన ఋణికుఁ డప్పిచ్చినవారిని మాయమాటలచేఁ భ్రమింపఁ జేయును.

ఇది యాత్మతత్త్వవివేకము ౨౦ వ పుటలో నున్నది. "అవస్తుత్వాదితిచేన్న త్వేత దపి కుతః సిద్ధం సర్వసామర్థ్యవిరహా దితిచే త్సోయమితస్తతః కేవలై ర్వచనై ర్నిర్ధనాధమర్ణిక ఇవ సాధూన్ పరస్పరాశ్రయదోష మపి న పశ్యతి."

౧౫౧. క్రియా హి వికల్ప్యేతే న వస్తు.

క్రియ మార్పును జెందును గాని వస్తువు మార్పు నొందదు. ఈన్యాయము శంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యము—౧-౧-౨ లో నున్నది. "కర్తు మకర్తు మన్యథా వా కర్తుం శక్యం లౌకికం వైదికం చ కర్మ యథాశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్యా మన్యథా వా న వా గచ్ఛతి న తు వస్త్వేవం నైవ మస్తి నాస్తీతి వా వికల్ప్యతే.

౧౫౨. క్వోష్ట్రః క్వ చ నీరాజనా.

ఒంటెయెక్కడ నీరాజనమెక్కడ. శరత్కాలములో రాజులు యుద్ధయాత్రకుఁ బోవునపుడు తమసైన్యములందుండు గజములకు నశ్వములకు నాయుధములకు మంగళహారతు లీయవలయునని శాస్త్రము—లోనట్టియొక కీయాచార మెచ్చటను జెప్పఁబడి యుండలేదు. "వాజినీరాజనా విధిః" అని రఘువంశకావ్యములో ౪-౨౫ శ్లోకమును జూడుఁడు. అనర్హునికి గౌరవము జరుగుటవిషయములో నీన్యాయము ప్రవరించును.

౧౫౩. గర్గశతదండనన్యాయము.

గర్గగోత్రజులకు నూఱురూపాయలు దండము విధించుట—"ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః, సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిః" అని వ్యాకరణ పరిభాషలు. ఈరెండును మహాభాష్యమందుఁ దఱచుగఁ గలిపి ప్రయోగింపఁబడును. "దేవదత్తయజ్ఞదత్తవిష్ణుమిత్రా భోజ్యన్తామ్" అని మొదటిపరిభాషకు, "గర్గా శ్శతం దణ్డ్యన్తామ్" అని రెండవపరిభాషకు మహాభాష్యకర్త యగుపతంజలి యుదాహరణముగా నిచ్చియున్నాఁడు. మొదటిదానిలో దేవదత్తయజ్ఞదత్తవిష్ణుమిత్రులను వారికిఁ బ్రత్యేకముగా భోజనము పెట్టవలయును-ఇది ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి. రెండవదానిలో గర్గవంశస్థులందఱుఁగలసి సముదాయముపైని దండ మిచ్చుకొనవలయును. ఇది సముదాయవాక్యపరిసమాప్తి.

౧౫౪. గర్తస్థమృతసర్పన్యాయము.

గోతిలోఁ జచ్చిపడియున్నపాము—ఇది విజ్ఞానభిక్షువు రచించిన బ్రహ్మసూత్రభాష్యము ౧-౧-౨ సూత్రవ్యాఖ్యానము ౩౬ వ పుటలో నున్నది. "ప్రాక్సృష్టేః ప్రళయా దూర్ధ్వం నాసీ త్తించి ద్విజోత్తమ"-(నరసింహపురాణము) "నాసీ దితి విరతవ్యాపారతయా కారణరూపేణ గర్తస్థమృతసర్పవ ల్లీన మాసీ దిత్యర్థః" ఆగ్రంథకర్తయే యాగ్రంథమందే మఱియొకచోట నిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు. "ఏవం సర్వత్ర తాం చ ప్రకృతిం గుణత్రయరూపిణీం నిత్యా మపి నిర్వ్యాపారతయా గర్భస్థమృతసర్పవత్కారణకారణవివిక్తే చిన్మాత్రే విలాపయన్తి".

౧౫౫. గార్హపత్యన్యాయము.

ఇంద్రుని బరామర్శించు నొకమంత్రమును గార్హపత్యాగ్ని కన్వయింపఁజేయుట-పూర్వమీమాంసలో ౩-౨. ౩-౪ సూత్రములు "నివేశన స్సంగమనో వసూనాం" ఇత్యైంద్ర్యా గార్హపత్య ముపతిష్ఠతే" అను మంత్రమును గుఱించి చర్చించుచున్నవి.

౧౫౬. గోదోహనన్యాయము.

గోదోహనము=పాలు పిదుకుపాత్ర—పశువృద్ధిని గోరు యజ

మానఁడు యజ్ఞములోఁ బాలపిడతతో నీళ్లు తేవలయు నని శాస్త్రమున్నది. ఈన్యాయము శంకరభాష్యము 3-3-౪౨ సూత్రవ్యాఖ్యానములో నున్నది.

౧౫౭. సహీశ్వరవ్యాహృతయః కదాచి త్పుష్ణన్తి లోకే విపరీత మర్థమ్. (కుమారసంభవము)

లోకమందుఁ బ్రభువులమాటలు విపరీతార్థమును దెలియఁజేయవు.

౧౫౮. వత్సక్షీరన్యాయము.

ఎట్లు దూడయొక్కయభివృద్ధికొఱకు నచేతన మైనను క్షీరము ప్రవర్తించునో యట్లుగానే యచేతనమైనను బ్రకృతి పురుషునిముక్తికొఱకుఁ బ్రవర్తించును-"వత్సవివృద్ధినిమిత్తం క్షీరస్య యథా ప్రవృత్తి రజ్ఞస్య పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్య" అని సాంఖ్యకారిక.

౧౫౯. నిర్విమర్శా హి భీరవః.

పిఱికివాండ్రు ముందువెనుకల నాలోచింపరు. ఇందులకుఁ గథాసరిత్సాగరములో లావణకలంబకమం దొకకథ కలదు. "పూర్వకాలమందు గంగాతీరమునఁ గామందిక యనునొకపట్టణ ముండెను. ఆపట్టణమందున్న బైరాగులమఠములో మౌనవ్రతి యగు నొకసన్న్యాసి నివసించుచుండెను. అతఁడొకనాఁడు భిక్షార్థ మొకకోమటియింటికిఁబోయి యచట రూపవతి యగువణిక్పుత్రికను జూచి కామాతురుఁడై "ఆహా! యేమికష్టము సంభవించినది" అని పెద్దకేక వేసి మఠమునకుఁ బోయెను. అంత నాకోమటి యామఠమునకుఁ బరుగిడి "అయ్యా స్వామీ! చిరకాలము నుండి మౌనవ్రతమును ధరించినమీరు మాయింటిలో నేఁడావ్రతమును విడిచిపెట్టి పెద్దకేక వేయుటకుఁ గారణమే" మని యడిగెను. అందుల కాదుష్టసన్న్యాసి "కోమటీ. నీకొమార్తె వినాశసూచకము లయిన యనేకదుష్టసాముద్రికలక్షణములను గలిగియున్నది, కావున, నీకన్యకను నీయింటిలోనుంచుకొన్నయెడలఁ గొలఁదికాలములో నీవు నీకుటుంబజనము నీయైశ్వర్యము నశించిపోవును. కాఁబట్టి నామాట విని యీరాత్రి యొక పెద్దమందసమును దెప్పించి దానిలో నీకన్యక నుంచి మందసముపై నొక

పెద్దదీపమునుంచి గంగానదీప్రవాహమందు విడిచిపెట్టుము. అని యుప దేశించెను. పిత్రికి వాఁ డగు నాకోమటి సన్న్యాసి చెప్పినట్లు చేసెను.

౧౬౦. పాత్రాపాత్రవిచార స్తు ధేనుపన్నగయో రివ.

మనుష్యుఁడు దానము చేయునపుడు యోగ్యతాయోగ్యతలను బరిశీలింపవలయును. ఆవులకు గడ్డివేసినఁ దీని పా లిచ్చును. పాములు పాలు త్రాగి విషమును నిచ్చును.

౧౬౧. గ్రావ్ణి రేఖేవ.

రాతిపైఁ జెక్కిన రేఖవలె — అనఁగా శాశ్వతముగా నుండునది.

"తన్మాం వజ్రకుమారాయ సంప్రద త్తాన్యథా తు మే
మరణం శరణం తాత గ్రావ్ణి రేఖేవ గీ రియమ్."

౧౬౨. చందనన్యాయము.

చందనబిందువు శరీరమం దొకచోట నుంచినచో దానిచలువ శరీరమం దంతటను వ్యాపించి చల్లగా నున్నట్లాత్మయు దేహమం దొక చోట ననఁగా హృదయస్థానమం దుండి జ్ఞానప్రకాశముచే శరీరమంతను వ్యాపించును. బాదరాయణసూత్రములు, ౨-౩; ౨౩-౨౪ సూత్రములకు శంకరాచార్యులు వ్రాసినభాష్యమును జూడుఁడు.

౧౬౩. న హ్యేక మేవ సవిశేషం నిర్విశేషం చ భవతి.

ఈన్యాయ మద్వైతకౌస్తుభమం దున్నది. "సత్యకామ స్సత్య సంకల్పః అస్థూల మనణ్వహ్రస్వమ్" అని యుభయవిధ మైన శ్రుతులు-బ్రహ్మము సవిశేష మనియు నిర్విశేష మనియుఁ జెప్పుచుండుటచే బ్రహ్మ యుభయలింగ మని చెప్పవచ్చును. అనిన బ్రహ్మ యుభయలింగము కాదు. ఏలయన నొక్కవస్తువునకు రెండురూపములు సంభవింపవు.

౧౬౪. అచిన్త్యాః ఖలు యే భావా న తాన్ తర్కేణ సాధయేత్.

జగజ్జన్మాదికము, జగదుపాదాననిమిత్తకారణములు, జగత్ప్రమాణము, ధర్మాధర్మములు, మొదలగునవి చింతించుట కశక్యములు. వానిని దర్కముచేత సాధించుటకు శక్యము కాదు. తర్కాన్తరముచే నాతర్కము ఖండింపఁ బడును.

౧౬౫. న హి కల్యాణకృత్కశ్చి ద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి.

భగవద్గీత—౬-౪౦. శుభకర మైన పనిని జేయువాఁడు దుర్గతిని బొందఁడు. "అతికల్యాణరూపత్వా న్నిత్యం కల్యాణసంశ్రయాత్ స్మర్తౄణాం వరదత్వా చ్చ బ్రహ్మ తన్మఙ్గళం పరమ్। మఙ్గళానాం చ మాఙ్గళ్యం పవిత్రం మఙ్గళం పరమ్" ఇత్యాది వచనములచేఁ బరబ్రహ్మ మంగళస్వరూపుఁడని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. కావున నిచ్చట "కల్యాణకృత్" అనఁగా బ్రహ్మవేత్త యని యర్థము బ్రహ్మవేత్త కెన్నఁడు నమంగళములు రావు "న వాసుదేవభక్తానా మశుభం విద్యతే క్వచిత్" అని సహస్రనామస్తోత్రము.

౧౬౬. న హి సార్వభౌమానన్ద మనుభవ న్రాజా గ్రామాధిపతిసుఖం తుచ్ఛ మపేక్షతే.

సార్వభౌమునియానందము ననుభవించుచున్నరాజు గ్రామాధిపత్యముఁ జేయుచున్నయొకనితుచ్ఛసుఖము నపేక్షింపఁడు.

౧౬౭. న హి స్వల్పో దోషోఽమితగుణాభిభావకః.

చిన్నదోషము గుణసమూహమును దిరస్కరింపలేదు. "ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీన్దోః కిరణేష్వివాఙ్కః" కుమార.

౧౬౮. శామ్యే త్ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.

దుర్జనుఁడు కీడుచేసినచో వానికి మరలఁ గీడుచేసి వానిని శాంతుఁ జేయవలయును గాని వానికుపకారము చేయఁగూడదు.

౧౬౯. పిత్తం యది శర్కరయా శామ్యతి కోఽర్థః పటోలేన.

పంచదారచేతనే పైత్యము శాంతించినయెడల చేఁదుపొట్లకాయచేత నేమి ప్రయోజనము?

౧౭౦. ఉత్పతితోపి హి చణకః శక్తః కిం భ్రాష్ట్రకం భఙ్క్తుమ్.

వేఁగినసెనగగింజ పైకెగిరి తిరుగ నామూఁకుటిలోఁ బడినయెడల వానిని బగులఁగొట్టఁగలదా? ఏజనుఁ డుపకారముఁ జేయుటకసమర్థుఁడై లజ్జలేక కోపగించునో వాఁడు వ్యర్థజన్ముఁడు.

౧౭౧. రాత్రౌ దీపశిఖాకాన్తి ర్న భానావుదితే సతి.

దీపకాంతి రాత్రివేళనేగాని సూర్యోదయము కాఁగాఁ బ్రకాశింపదు. అట్లే గుణవత్తమునియెదుట నల్పగుణుఁడు ప్రకాశింపఁడు.

౧౭౨. కర్మణి వ్యజ్యతే ప్రజ్ఞా స్వస్థే కో వా న పణ్డితః.

పని వచ్చినపు డాపనిని నిర్వహించినవాఁడే ప్రజ్ఞావంతుఁడు. ఊరక యున్నపు డందఱుఁ బండితులే.

౧౭౩. మధు పశ్యసి దుర్బుద్ధే ప్రపాతం నానుపశ్యసి.

ఓరి వివేకహీనుఁడా, తేనెనే చూచుచున్నావు గాని ముం దున్నగోతిని జూడకున్నావు. ఆనందబోధాచార్యులు తనన్యాయమాలలో నుదాహరించినాఁడు. దీనిపూర్వార్ధము "స్వామికాముక కామానాం వైతృష్ణ్యం కిం న గచ్ఛసి" అని. దేవీభాగవతమం దీశ్లోకమే యింకొక రీతిగా నున్నది.

"మధు పశ్యతి మూఢాత్మా ప్రపాతం నైవ పశ్యతి।
కరోతి నిన్దితం కర్మ నరకాన్న బిభేతి చ"—అని.

౧౭౪. మధ్యే అపవాదాః పూర్వాన్ విధీన్ బాధన్తే నోత్తరాన్.

ఇది పరిభాషేందుశేఖరములోని యొకపరిభాష. నడుమనువచ్చిన యపవాదములు పూర్వవిధులనే కాని యుత్తరవిధులను బాధింపవు.

౧౭౫. మహార్ణవయుగచ్ఛిద్రకూర్మగ్రీవార్పణన్యాయము.

ఈవిచిత్రమైన న్యాయము "బోధిచర్యావతార మను గ్రంథమునకు శాంతిదేవుఁడు వ్రాసినవ్యాఖ్యానమందు వక్కాణింపఁబడినది. మూలశ్లోకపూర్వార్ధ మి ట్లున్నది. "క్షణసమ్పదియం సుదుర్లభా ప్రతిలబ్ధా పురుషార్థసాధనీ" దీనివ్యాఖ్యాన మిది:—అష్టాక్షణవినిర్ముక్తస్య క్షణస్య సంపత్తిః సమగ్రతా ఇయం సుదుర్లభా సుష్ఠు దుఃఖేన లభ్యత ఇతి కథందిత్ర్యాహ్య మహార్ణవయుగచ్ఛిద్రకూర్మగ్రీవార్పణోపమా". సముద్రములో నలుదెసలకుఁ దరంగవేగముచే నల్లాడుచున్న యొక్క రంధ్రమే గలకాఁడిలో నూఱుసంవత్సరముల కొకపర్యాయము నీటిపైకిఁ దేలు నొకగ్రుడ్డి తాఁబేలు మెడ దూర్చిన ట్లీలోకములో మనుష్యజన్మ లభించుట మిక్కిలి దుర్లభము.

౧౭౬. మహతాపి ప్రయత్నేన తమిస్రాయాం పరామృశన్।
కృష్ణశుక్లవివేకం హి న కశ్చి దధిగచ్ఛతి॥

చీఁకటిరాత్రియం దెంతప్రయత్నించిన నెవ్వఁడును దెలుపు నలుపు

విభాగమును జేయఁజాలఁడు. దీనిని దంత్రవార్తిక మనుగ్రంథమునందు ౧-౩-౧ కుమారిలభట్టాచార్యులు వాడుక చేసెను. మనువు, నితరస్మృతిశాస్త్రకర్తలుఁ దమధర్మముల నెచ్చటనుండి సంగ్రహించి వ్రాసినారో కనుఁగొనుట శక్యముకా దనునర్థమును దెలియఁజేయుట కిది యుదాహరింపఁబడినది. ఈశ్లోకమునకు ముందుఁ గుమారిలభట్టులు వ్రాయుచున్నాఁడు. "న చ త ద్విజ్ఞాయతే కీదృశా ద్వాక్యా దిదం మన్వాదిభిః ప్రతిపన్నం, కిం విధిపరాత్ ఉత అర్థవాదరూపా దితి".

౧౭౭. మహతి దర్పణే మహ న్ముఖం, త దేవ కనీనికాయా మణు.

పెద్దయద్దమందుఁ బెద్దదిగాఁ గన్పడుముఖము కంటిపాపయం దల్పముగాఁ గాన్పించును ఈన్యాయము తాత్పర్యటీక యనుగ్రంథము ౧౩౭ పుటయందున్నది. ఎట్లనఁగా "ఏక మపి వ్యంజకభేదాత్ ఉత్కర్షవన్నికర్షవ ద్దృష్టమ్ । యథా మహతి దర్పణే మహ న్ముఖం త దేవ కనీనికాయా మ ణ్వితి".

౧౭౮. మహిషీస్నేహప్రతిబద్ధభిక్షువృత్తాంతము.

తొల్లి గృహస్థాశ్రమములో నున్నసమయమందుఁ దాను జూచి మోహించిన యొకవేశ్యయం దాసక్తి కలవాఁడై తురీయాశ్రమస్వీకారముఁ జేసినతర్వాతఁ గూడఁ దదభిలాషచేఁ జెడిన యొకసన్న్యాసిని యీన్యాయము చెప్పుచున్నది. ఇది పంచదశిలో ౯-౪౧ శ్లోకములోఁగలదు.

"అతీతే నాపి మహిషీస్నేహేన ప్రతిబన్ధతః
భిక్షు స్తత్త్వం న వేదేతి గాథాలోకే ప్రగీయతే.

౧౭౯. ముని ర్మనుతే మూర్ఖో ముచ్యతే.

ముని పరబ్రహ్మమును ధ్యానించును, మూర్ఖుఁడు ముక్తినొందును. దీని కాంధ్రభాషలో సరియైనలోకోక్తి "అన్నియుఁ దెలిసినవాని కమావాస్యమరణము, ఏమియుఁ దెలియనివాని కేకాదశిమరణము."

ఈన్యాయము వేదాంతతత్త్వవార్తికములో నున్నయొకవాక్యము దుదాహరింపఁబడినది. "ఏతే నైవ మహాస్త్రం, ముని ర్మనుతే మూర్ఖో ముచ్యతే ఇ త్యేతచ్ఛాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతిన్యాయవిరుద్ధం, తథా చ ఆభాణకః "కాది న్విష్టాన్ తనయం ప్రసూతే కశ్చి న్నిపావ స్తు కపా

యప" యితి. మననకర్తృకశ్రవణాదివిధిఫలస్య సాక్షాత్కారస్య మోక్షే అనభ్యుపగమాత్.

౧౫౦. "యశ్చోభయో స్సమో దోషః న తే నైకశ్చోద్యో భవతి."

ఒకదోషమే రెండుపక్షములకు సంబంధించినపుడు వానిలో నొక పక్షమే చోద్యము కాదు. ఈన్యాయము పతంజలి మహాభాష్యములో ౬-౧-౯ యశ్చోభయో ర్దోషో న త మేకశ్చోద్యో భవతి. ౪-౩-౧౫ లో శబరస్వామి కూడ నీన్యాయము నుదాహరించెను. అనిరుద్ధుఁడు సాంఖ్యసూత్రవృత్తి ౧-౬ లో నీశ్లోకమును వ్రాయుచున్నాఁడు:—

"యత్రోభయో స్సమో దోషః పరిహారోఽపి తాదృశః
నైకః పర్యనుయోక్తవ్యః తాదృగర్థవిచారణే."

౧౫౧. యస్య నాస్తి పుత్రో న తస్య పుత్రస్య క్రీడనకాని క్రియన్తే.

ఎవనికిఁ గుమారుఁడు లేఁడో వానిపుత్రునకాటవస్తువులు చేయఁబడవు. ౧౦-౩-౭ జైమినిసూత్రములకు శబరస్వామి వ్రాసినభాష్యమందు "న చ అఙ్గవిధి రనఙ్గే స్యాత్" అనుచోట "న హ్యనఙ్గే కర్మణి అఙ్గస్య విశేషః విధిః స్యాత్ భవతి చ విశేషవిధిః। అశ్వబాలః ప్రస్తర ఇతి। న హ్యసతి ప్రస్తరే ప్రస్తరవిశేషః శిష్యేత యథా యస్య నాస్తి పుత్రో న తస్య పుత్రస్య క్రీడనకాని క్రియన్తే" అని చెప్పఁబడినది.

౧౫౨. యస్యాజ్ఞానం భ్రమ స్తస్య భ్రాన్తః సమ్యక్చ వేత్తి సః.

జ్ఞానశూన్యుఁడు భ్రాంతికి లోబడి యున్నను జ్ఞానముకలవాఁడే యనుచున్నాఁడు. ఈన్యాయము సంక్షేపశారీరకవ్యాఖ్యానమం దున్నది. "నను మిథ్యాత్వతత్త్వజ్ఞానయోః విషయవైషమ్యేఽపి యస్యాజ్ఞానం భ్రమస్తస్య భ్రాన్తః సమ్యక్చ వేత్తి స ఇతి న్యాయాత్ అజ్ఞానభ్రాన్తితత్త్వబోధానాం ఏకాశ్రయత్వనియమాత్ అజ్ఞానాశ్రయచిన్మాత్రాశ్రయత్వ మేవ భ్రాన్త్యాదేః స్యాత్".

౧౫౩. రథకారన్యాయము.

వర్షకాలమందు రథకారుఁడగ్న్యాధానము జేయవలెను. ఇపుడీ రథకారశబ్దమున కర్థ మేమి యని సంశయము. రథకారుఁడనఁగా రథముఁ జేయువాఁడా లేక మాహిష్యకరణులకుఁ బుట్టినజాతివాఁడనియా?

ఈప్రశ్నము ౬-౧-౪౪, ౫౦ లలో జైమినీయన్యాయమాలలో నిట్లు పరిష్కరింపఁబడినది. దానిలో నీవిషయ మిట్లు సంగ్రహింపఁబడెను. "ఆ ధానే త్సూయతే వర్షాసు రథకార ఆదధీ తేతి। తత్ర రథం కరో తీతి వ్యుత్పత్త్యా త్రైవర్ణికో రథకార ఇతి చేత్ నైవం సంకీర్ణజాతివిశేషే రూఢత్వాత్ వైశ్యాయాం క్షత్త్రియా దుత్పన్నో మాహిష్యః। శూద్రాయాం వైశ్యా దుత్పన్నా కరణీ। తస్యాం కరణ్యాం మాహిష్యా దుత్పన్నో రథకారః। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః। మాహిష్యేణ కరణ్యాం తు రథకారః ప్రజాయతే ఇతి."

౧౮౪. రాత్రిసత్రన్యాయము.

ఈన్యాయము జైమిని ౪-౩-౧౭, ౧౮ లలో విపులముగాఁ జెప్పంపఁబడెను. ఈరాత్రిసత్రమునకు విశేషఫలముఁ జెప్పలే దనియును నిది కేవల మర్థవాదవాక్య మనియు వేదాంతులు చెప్పుచున్నారు. రాత్రిసత్ర మనఁగా రాత్రి చేయు యజ్ఞము. శంకరాచార్యులు బ్రహ్మసూత్రభాష్యములో 3-3-3౮ యీన్యాయమును జెప్పలేదు. కల్పతరుపరిమళకారుఁ డీన్యాయమును దనగ్రంథమందుఁ జెప్పెను.

౧౮౫. రాధావేధోపమాన్యాయము.

"పోలీసువారు" ద్రాక మేదరితడికపై నొకచుక్కను బెట్టి దూరమునుండి తుపాకులతోఁ గొట్టుదురు. గొప్పనేర్పుతోఁ జేయఁబడు నొకదుర్ఘట మైనపని. "రాధే" అనఁగాఁ బ్రాకృతభాషలో "పుత్తళియా" అనిపేరు. అనఁగాఁ జిన్నవానిసి. ఇది యుపమితిభావప్రపంచవివరణమం దిట్లు వ్రాయఁబడినది.

"సాచేయతీ భవే త్తస్య సామ గ్రీయం సుదుర్లభా
రాధావేధోపమానేన ధర్మప్రాప్తిః ప్రకీర్తితా
ఏనం సంసారవిస్తారం విలంఘ్య కథమ వ్యదః
మానుష్యం ప్రాప్య దుష్ప్రాపం రాధావేధోపమం జనః.

౧౮౬. రోహణాచలలాభే రత్నసమ్పద స్సమ్పన్నాః.

రోహణాద్రి యనఁగా రత్నములు లభించుకొండ-ఆట్టిపర్వతము మనకు లభించినప్పుడు రత్నసంపదలు లభించును. ఇది సర్వదర్శనసంగ్ర

హము లోఁ బ్రత్యభిజ్ఞాసభాగమందుఁ జేర్పఁబడినది. "పరమేశ్వరతా లాభే హి సర్వాస్సమ్పద స్తన్నిష్యన్దమయ్యః సమ్పన్నా ఏవ రోహణా చలలాభే రత్నసమ్పద ఇవ.

౧౮౭. వటయక్షన్యాయము.

ప్రతిమఱ్ఱిచెట్టుపైని దయ్య ముండు నని లోకుల నమ్మకము. ఇది ఐతిహ్యప్రమాణములోనిది.

ఐతిహ్య మిహ వటే యక్షః ప్రతివస తీతి లోకప్రసిద్ధిః.

౧౮౮. విలూననాసిక స్యాదర్శదర్శనమ్.

ముక్కు కోయఁబడినవాని కద్దముఁ గనఁబర్చుట. అనఁగా—కోప ములేనివానికిఁ గోపమును బుట్టించుట యని యర్థము. ఈన్యాయము ప్రబంధచింతామణిలో ౨౯౧ వ పుటలో నున్నది.

"ప్రాయ స్సమ్ప్రతి కోపాయ సన్మార్గ స్యోపదేశనమ్
విలూననాసిక స్యేవ యద్వ దాదర్శదర్శనమ్.

౧౮౯. విషకుమ్భః పయోముఖమ్.

పైని బాలును లోపల విషముఁ గలకడవ. పైకిఁ దియ్యనిమాట లాడుచు లోపలఁ గపటము గలమిత్రునికిఁ జెల్లును. "A wolf in sheep's clothing" అని దీని కాంగ్లేయభాషలో సరియైన సామెత కలదు. (గొఱ్ఱెవేషము ను ధరించినతోఁడేలు) ఈన్యాయము ప్రబంధచిం తామణిలో నిట్లుదాహరింపఁబడినది.

"పరోక్షే కార్యహన్తారం ప్రత్యక్షే ప్రియవాదినమ్
వర్జయే త్తాదృశం మిత్రం విషకుమ్భః పయోముఖమ్."

౧౯౦. కుమారీకఙ్కణన్యాయము.

ఒకకన్యకచేతికి గాజులుహెచ్చుగా నున్నయెడలఁ గలకలధ్వని పుట్టును. రెండేసి యున్నయెడలఁ బరస్పరసంఘర్షణము కలుగును. ఒక్కొకటి యున్నయెడల నిశ్శబ్దముగా నుండును. ఇట్లొకసన్న్యాసి పదిమందితోఁ గలిసి యున్నయెడల శ్రవణమననాదులను విడిచి తక్కినవారితోఁ గలహించుటయే సంభవించును. ఇద్ద ఱున్న యెడలఁ బరస్పరసంభాషణ

ము జరుగును. ఒక్కఁడున్నచో భగవన్నామస్మరణ మవిచ్ఛిన్నముగా జరుగును. ఇందుల కీదిగువ వ్రాసిన శ్లోకమును జూడుఁడు—

"బహూనాం కలహో నిత్యం ద్వాభ్యాం సంఘర్షణం తథా
ఏకాకీ విచరిష్యామి కుమారీకఙ్కణం యథా"

౯౧. మార్దవే దోషః.

లోకములో నొకమనుజుఁడు మృదుత్వ మవలంబించి యూరక యున్న యెడల నందఱు వానిని బాధించెదరు. "మృదు స్సర్వత్ర పరిభూయతే" అని న్యాయము. ఈయర్థమునే మాఘకవి శిశుపాలవధలో నీదిగువ వ్రాసిన శ్లోకమందు సంగ్రహించెను.

"తుల్యేఽపరాధే స్వర్భాను ర్భానుమన్తం చిరేణ యత్
హిమాంశు మాశు గ్రసతే త న్మ్రదిమ్నః స్ఫుటం ఫలమ్"

౯౨. విషస్య విష మౌషధమ్.

విషమునకు విషమే యౌషధము. సర్పదష్టునికి విషమాత్ర ప్రయోగించిన విషముక్తుఁ డగు నని వైద్యశాస్త్రప్రసిద్ధి దష్టుని వంచించుటకు దష్టుఁడే కావలయు నని యన్యాపదేశార్థము.

౯౩. ఘటానాం నిర్మాతు స్త్రిభువనవిధాతు శ్చ కలహః.

సృష్టికర్త యగు బ్రహ్మకుఁ గుమ్మరివానికిఁ గలహము. నీవు (ఘటములను) సృజించెదవు.-అనఁగా మనుష్యులను సృజింతువు. నేను (ఘటములను) సృజించెదను అల్పుని కధికునితోఁ గలహము.

౯౪. య త్కార్యం జాయతే యస్మాత్ త స్మిన్ తత్ ప్రతితిష్ఠతి.

దేనివలన నేకార్యము పుట్టుచుండునో యది దానియం దున్నదని న్యాయవైశేషికసిద్ధాంతము—ఎట్లంటేని-మృత్తులో ఘటము, స్వర్ణమం దంగుళీయకము, తంతువులయందుఁ బటము నున్నవి.

మృత్తికాయాం ఘట స్తన్తౌ పట స్స్వర్ణేఙ్గుళీయకమ్
ఇతి వైశేషికాః ప్రాహు స్తథా నైయాయికా అపి"

౯౫. అంధానంధన్యాయము.

గ్రుడ్డివాఁడు కన్నులు కలవాఁ డగుట-ఎట్లనఁగా-"అహం బ్రహ్మాస్మి" నేను బ్రహ్మనై యున్నా నను వాక్యమువలనఁ బుట్టినజ్ఞానముచే

యోగి యాత్మను జూచుచున్నాఁడు. అప్పుడాతఁడనంధుఁ డాయె నని చెప్పవచ్చును. దీనికి శ్రుతిప్రమాణము కలదు.

“తం వా ఏతం సేతుం తీర్త్వా అన్ధ స్స న్ననన్ధో భవతి.” ఇక్కడ సేతుశబ్దమునకుఁ బరబ్రహ్మ మర్థము.

౧౯౬. కుసూలధాన్యన్యాయము.

కౌణక ధాన్యమున కాధార మై యున్నట్లు పరబ్రహ్మము సకలజగత్తుల కాధార మై యున్నాఁడు. దీనికిఁ బ్రమాణము “విష్టభ్యాహ మిదం సర్వ మేకాంశేన స్థితో జగత్” అనుగీతావాక్యము.

౧౯౭. సర్వారమ్భా హి దోషేణ ధూమే నాగ్నిరి వావృతాః.

లోకములో నన్ని కార్యములు ధూమముచే నగ్నివలెనే దోషముచేఁ గప్పఁబడి యుండును.

౧౯౮. గిరి ముత్పాట్య మూషికా ఉద్ధృతా.

కొండను ద్రవ్వి యెలుకను బట్టుట. బహ్వాయాససాధ్య మైనపని యం దల్పఫలలాభమును దెలియఁ జేయుట కీన్యాయము. ఈయర్థమునే యీదిగువశ్లోకమును జెప్పుచున్నది. “ఖన న్నాఖుబిలం సింహః పాషాణశకలాకులమ్ । ప్రాప్నోతి నఖభఙ్గం వా ఫలం వా మూషికో భవేత్.

౧౯౯. యదన్నః పురుషో భవతి తదన్నా స్తస్య దేవతాః.

లోకమందుఁ బురుషుఁ డేయన్నమును దినునో వాఁడు పూజించు దేవతలకుఁ గూడ దానినే నివేదించును. ఇందుల కుదాహరణముగా నొల్లి విశ్వామిత్రుఁడు చండాలగృహమునుండి మాంసమును దీసికొనివచ్చి యింద్రాదిదేవతోద్దేశముగా నగ్నిలో వేల్చి భుజించెద నని సంకల్పించి యట్లొనర్పఁగాఁ దద్దేవతాతుష్టిచేఁ బ్రభూత మైనవర్షము కురిసెను. దేశమందు సస్యములు ఫలించెను.

౨౦౦. స్వస్థే చిత్తే బుద్ధయః సమ్భవన్తి.

మనస్సు స్వస్థముగా నుండఁగా బుద్ధి బాగుగాఁ బ్రకాశించును.

“చిన్తాక్రాన్తం ధాతుబద్ధం శరీరం నష్టే చిత్తే ధాతవో యాన్తి నాశం
తస్మాచ్చిత్తం సర్వతో రక్షణీయం స్వస్థే చిత్తే బుద్ధయ స్సమ్భవన్తి.”

ఈశరీరము వాతపిత్తశ్లేష్మాది ధాతువులతోఁ గూడినది. ఇది చింతా

క్రాంతము కాఁగాఁ జిత్తముః శించును. చిత్తనాశమువలన ధాతువులు క్షీణించును. కావున సర్వప్రకారములచేతను జిత్తము రక్షించుకొనఁబడఁ దగినది.

౨౦౧. లపోరశంఖన్యాయము.

లపోర మనఁగా, నొకజాతిశంఖము. ఈశబ్దము 'లపవ్యక్తాయాం వాచి' (స్పష్టమైన పలుకని యర్థము.) అనుధాతువునకు "కిశోరాదయశ్చ" అనుసూత్రముచే 'ఓరక' ప్రత్యయము వచ్చును. అందుపై స్వార్థమందుఁ 'గ' ప్రత్యయము. ఇది శ్లోకబద్ధమై యున్నది.

"శఙ్ఖినీకాఙ్చసందద్యాదహం శఙ్ఖో లపోరకః,
దదామి బహువాక్యాని న దదామి కపర్దికామ్"

శంఖినియనఁగాఁ గల్లతీఁగ. దానివల్ల ధనము సంపాదింపవచ్చును. లపోరక మనుపేరుఁ గలశంఖము నైన నేను బహువాక్యముల నిచ్చెదను గాని గవ్వయైనను నావలన లాభములేదు.

౨౦౨. న సాహస మనారుహ్య నరో భద్రాణి పశ్యతి.

లోకములో మనుష్యుఁడు సాహసము నవలంబించినఁ గాని క్షేమముఁను బొందఁడు.

౨౦౩. ఆపద్యపి సతీవృత్తం కిం ముఞ్చన్తి కులస్త్రియః.

కులాంగన లాపదయందుఁగూడఁ బాతివ్రత్యమును వీడరు.

౨౦౪. పంచభి ర్మిళితైః కిం యజ్జగతీహ న సాధ్యతే.

ఐదుగురు మనుష్యులైకమత్యము నొంది పాటుపడినచో నన్ని కార్యములు సాధింపఁబడును.

౨౦౫. కః ప్రాజ్ఞో వాఞ్ఛతి స్నేహం వేశ్యాసు సికతాసు చ.

ఏబుద్ధిమంతుఁడు వేశ్యలయందును నిసుకయందును స్నేహమును బొందఁగోరును ? ఇసుకలోఁ దైలమును దీయుట యెంతయసాధ్యమో వేశ్యయొక్క స్నేహమును సంపాదించుట యంతదుష్కరము. ఇచట స్నేహశబ్దమునకుఁ దైలము, మైత్రి యని రెండర్థములు.

౨౦౬. అతర్క్యా కుట్టనీకూటరచనాతు విధే రపి.

కుట్టని యనఁగాఁ దారుపుకత్తె—"కుట్టనీ శంభలీ సమే" అని యమరము. ఆకుట్టనియొక్కమాయపన్నుగడలు బ్రహ్మదేవునకుఁగూడ నూహింప నలవిగానివి.

౨౦౭. వృక్షవృత్తిన్యాయము.

ప్రయత్నము లేకుండ లభించిన వస్తువులవలన జీవించుట. ఎట్లన(గా—వృక్షము మేఘోదకముచేతను జంద్రకిరణములచేతను జీవించును. కుమారసంభవములోఁ గాళిదాసు కూడ దీనినే యుదాహరించెను.

"అయాచితోపస్థితమమ్బు కేవలం రసాత్మకస్యోడుపతేశ్చ రశ్మయః
బభూవ తస్యాః కిల పారణావిధి ర్న వృక్షవృత్తివ్యతిరిక్తసాధనః."

౨౦౮. న్యగ్రోధబీజన్యాయము.

సూక్ష్మవస్తువైనను మంచిపాత్రమునఁ బడి విస్తరించును. ఎట్లనఁగా—మఱ్ఱివిత్తు మిక్కిలి చిన్నదైనను సుక్షేత్రమునఁ బడి మహావృక్షముగాఁ బెరుఁగును.

౨౦౯. ఉద్దీప్తే భవనే చ కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః.

ఇల్లు కాలుచుండఁగా నూయిఁ ద్రవ్వుటకుఁ బ్రయత్నముచేయుట.

అనఁగా—కార్యము నశించినతర్వాత దానిని బాగుచేయుటకుఁ బ్రయత్నించుట.

౨౧౦. హోతార మపి జుహ్వానం స్పృష్టో దహతి పావకః.

అగ్ని తనకు హవిరర్పణముచేయుచున్న హోతనుకూడ ముట్టుకొనిన యెడల దహించును. ఖలుఁడు లోకములోఁ దనకు మేలుచేయు వానికిఁ గూడఁ గీడొనర్చును.

౨౧౧. చందనగుణన్యాయము.

చందనవృక్షము తనసమీపమం దున్నవృక్షములకుఁ గూడఁ దనపరిమళమును లభింపఁజేయును. ఈన్యాయమును భర్తృహరి యిట్లు వివరించెను.

"కిం తేన హేమగిరిణా రజతాద్రిణా వా యత్రాశ్రితా శ్చ తరవ స్తరవ స్తఏవ
మన్యామహే మలయమేవ నగాధిరాజం శాఖోటనింబకుటజా అపి చన్దనా స్తే"

బంగారపుకొండ యైనమేరువుతోను, వెండికొండయైన కైలాసముతోను, నేమిలాభము? వానినాశ్రయించియున్న చెట్లెప్పటికి నేకరీతిగానే యుండును. మలయపర్వతమునే పర్వతశ్రేష్ఠ మని తలంచెదము. ఏలనఁ—దాడిచెట్టు, వేఁపచెట్టు, అంకుడుచెట్టు మున్నగునవి కూడనా పర్వతమందుఁ జందనవృక్షము లగుచున్నవి.

౨౧౨. భిల్లీచందనన్యాయము.

ఈన్యాయము కూడ నొక శ్లోకమందు నిబద్ధమై యున్నది.

శ్లో. అతిపరిచయా దవజ్ఞా సంతతగమనా దనాదరో భవతి
మలయే భిల్లపురంధ్రీ చందనతరుకాష్ఠ మింధనం కురుతే.

అతిపరిచయమువలన నవమానము కల్గును. సంతతగమన మనాదరముం బుట్టించును. ఎట్లన మలయపర్వతమునం గిరాతి చందనపుం గట్టెలను వంటచెఱకుగాఁ జేయును.

౨౧౩. శకునిగ్రాహకగతిన్యాయము.

శకునిగ్రాహకుఁ డనఁగాఁ బిట్టలను బట్టువాఁడు. కాలిచప్పుడు కాకుండ మెల్లఁగాఁబోయి యురులు మొదలగు సాధనములచేఁ బట్టుకొనును. ఈరీతిగా యజ్ఞమునకుఁ బోవునపు డెవ్వరికిఁ దెలియకుండ రహస్యముగాఁ బోవుట.

౨౧౪. శలభన్యాయము.

శలభ మనఁ మిడుత. ఇది మండుచుండెడు దీపముపైఁ బడి యాత్మనాశమునుగాంచును. కావ్యములయందు దరచుగా నీవిషయము చెప్పఁబడును. కుమారసంభవము ౪-౨౦ లో "అహ మేత్య పతఙ్గవర్త్మనా పునరంకాశ్రయిణీ భవామి తే" అని చెప్పఁబడినది. ఈశలభము దీపకాంతిని జూచి ప్రేరితమై దాని నార్పివేయుటకుఁ బ్రయత్నించి దాని పైఁ బడు నని మేరుతుంగుఁడు వ్రాసెను.

"శ్లో. ఉజ్జ్వలగుణ మభ్యుదితం క్షుద్రో ద్రష్టుం న కథ మపి క్షమతే
దగ్ధ్వా తను మపి శలభో దీప్రం దీపార్చిషం హరతి."

9

౨౧౫. శాంతే కర్మణి బేతాళోదయః.

విఘ్ననివారణముకొఱకు శాంతికర్మ. కర్మ యెంతయు చేయబడినను బేతాళోదయము తప్పలేదు. విఘ్ననివారకప్రయత్నము లన్నియు వ్యర్థమగుట యని యీ న్యాయతాత్పర్యము ఈ న్యాయము చిత్సుఖముని వ్రాసిన న్యాయమకరందము నుదాహరింపఁబడినది.

"శ్లో. నను సోఽయం శాంతే కర్మణి వేతాళోదయ అభేదం
సాధయితుం ప్రవృత్తే న భేదస్తే రుదాహృతత్వాత్."

౨౧౬. శాల్యాదివిషయస్య ముసలాదేః కరణస్య శ్యామాకేఽభిహతి ర్భవతి.

ధాన్యముదంపుచుండఁగా రోఁకటిపోటు చామలమీఁదఁబడినది. దీనికాంగ్లేయభాషలో "Aiming at a pigeon and killing a crow" అనునది సరిపోవును. ఈ న్యాయము న్యాయవార్తికము ౭౬ పుటలో వ్రాయఁబడినది.

"శ్లో. కథం పున రన్యవిషయం కరణం అవిషయాం క్రియాం కరోతి
శాల్యాదివిషయస్య ముసలాదేఃకరణస్య శ్యామాకే అభిహతిర్భవతి.

౨౧౭. శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి.

వేదోక్తకర్మఫలము వైదికకర్మల నాచరించువానికిఁ జెందును. ఈ న్యాయము వేదాంతదేశికప్రణీత తత్త్వముక్తాకలాపము 2 వ సరము, 59 శ్లోకములో నున్నది. "అన్యశ్చే దన్యకర్మప్రజనితఫలభుక్ శాస్త్రవైయాకులీ స్యాత్" దీని కాయనయే యిట్లు వ్యాఖ్యానము చేసెను.

" అన్యస్య అన్యకృతకర్మఫలభోగే శాస్త్రఫలం ప్రయోక్త
రీతి వ్యవస్థాభంగాత్ శాస్త్రస్య వ్యాకులతా స్యాత్."

౨౧౮. శిరోవేష్టనేన నాసికాస్పర్శన్యాయము.

ముక్కును జూపు మనఁగాఁ జేయి తలచుట్టుఁ ద్రిప్పిచూపించుట. రఘునాథవర్మ దీనికే ద్రావిడప్రాణాయామన్యాయ మనినామాంతర మిడెను.

౨౧౯. శ్వఃకార్య మద్య కుర్వీత.

రేపు చేయవలసినపని నీదినమందే చేయుము. ఇది శాంతిపర్వ మందున్నది.

"శ్లో॥ శ్వఃకార్య మద్య కుర్వీత పూర్వాహ్ణే చాపరాహ్ణికం
నహి ప్రతీక్షతే మృత్యుః కృతం వాస్య నవా కృతమ్."

౨౨౦. శ్వపుచ్ఛోన్నామనన్యాయము.

కుక్కతోఁక సరిగా నుండునట్లు చేయుట. అనఁగా నిష్ఫల మైన ప్రయత్నము. ఈన్యాయ ముపమితిభావప్రపంచకథయం దుదాహరింపఁ బడినది.

"శ్లో॥ న చైవ శక్యతే కర్తుం సర్వో యత్నశతై రపి,
కోహి ఖేదకతే నాపి శ్వపుచ్ఛం నామయిష్యతి."

౨౨౧. శ్వలీఢ మివ పాయసం.

కుక్కముట్టుకొనినపాయసము. అపవిత్ర మై యందువలన నపరి గ్రాహ్య మైనవస్తువుం దెలియఁజేయును. ఇది సర్వదర్శనసంగ్రహమందు

"శ్లో॥ అపిప్రయత్న సమ్పన్నం కామే నోపహతం తపః
న తుష్టయే మహేశస్య శ్వలీఢమివ పాయసం."

అనియున్నది.

౨౨౨. శ్వాకర్ణేవా పుచ్ఛేవ చ్ఛిన్నే శ్వైవభవతి నాశ్వోనగర్దభః.

చెవిఁగాని, తోఁకఁగాని ఖండించినను శునకము శునకమే గాని గుఱ్ఱము గాడిదయు కానేరదు. ఈన్యాయమును బతంజలి "ఏకదేశ వికృత మనన్యవత్" అనుపరిభాషను వ్యాఖ్యానముఁ జేయుటలోఁ జెప్పెను. తంత్రవార్తికములోఁ గుమారిలభట్టు కూడ నీన్యాయముం జెప్పెను. "న హి గోర్గ్రహణనిజాతే విషాణే వా భగ్నే గోత్వం తిరోధీయతే."

౨౨౩. సర్వం బలవతః పథ్యం.

బలవంతుఁ డేమిచేసినను జెల్లును. గంగానాథఝా యనుపండితుఁడు "పవిత్రున కన్నికర్మలును ధర్మ్యములే" అని దీని కర్థముఁ జెప్పినాఁడు. ఈయర్థము భాగవతపురాణోక్తమైన యీ క్రిందివశ్లోకములనను సరించి యున్నది. భాగ 10-33. శ్లో 30, 31.

శ్లో. ధర్మవ్యతిక్రమో దృష్ట ఈశ్వరాణాం చ సాహసం
తేజీయసాం న దోషాయ వహ్నేస్సర్వభుజో యథా
నైత త్సమాచరే జ్జాతు మనసాపి హ్యనీశ్వరః
వినశ్య త్యాచర న్మౌఢ్యాత్ యథా రుద్రో బ్ధిజం విషం.

౨౨౪. సోపానత్కే పాదే ద్వితీయా ముపానహం అశక్యత్వా న్నోపాదత్తే.

జోడుతొడిగిన కాలికి మఱియొకజోడు తొడుగఁబడదు. ఒకఁడు ఖండించినవిషయమునే మఱియొకఁడు చెప్పినచో నీన్యాయము వర్తించును. జైమిని ౧-౨-33, లో శబరస్వామి పూర్వపక్షిఖండించిన విషయమునే వాది తిరిగి చెప్పుట యని వ్రాసినాఁడు.

౨౨౫. స్వేదజనిమిత్తేన శాటకత్యాగన్యాయము.

ఈన్యాయము కవిఁతిభావప్రపంచమునం దిట్లు వ్రాయఁబడినది. "యతో హి మనంతాప త్యాపిదుర్జన చక్షు ర్దోషభయా దవివేకాదిభిః మంత్రిభి ర్వ ధ్యేతి ప్రఖ్యాపితా లోకే మ మైవ అకత్యాని అస్యజనా కత్యతయా గీయంతే సోయం స్వేదజనిమిత్తేన శాటకత్యాగన్యాయః" (నల్లులు పట్టిన వని కట్టుకొనినశాటీని విడిచిపెట్టుట) దీనితో సరియైనది యూకాభియా కంథాత్యాగన్యాయము.

౨౨౬. హిరణ్యనిధిదృష్టాంతము.

భూమిలో హిరణ్యనిధి యున్న దని తెలియక దానిపైన నడచి పోవుచుందురు. అట్లే సర్వభూతాంతరాత్ముఁడై పరమేశ్వరుఁ డున్నను దెలియఁజాలక చేతనులు వానికొఱకుఁ బైన వెదకుదురు. ఇది ఛాందోగ్యోపనిషత్తు ౮-3-౨ లో నున్నది. "య ద్యపి హిరణ్యనిధిం నిహిత మక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సఞ్చరన్తో న విన్దేయుః ఏవ మే వేమా స్సర్వాః ప్రజాః అహరహ ర్గచ్ఛన్త్య ఏవం బ్రహ్మలోకం నవిన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః''

౨౨౭. ఉత్పతి తోపి హి చణకః శక్తః కిం భ్రాష్ట్రకం భఙ్క్తుమ్.

సెనగగింజ వేఁగి యెగిరిపడినను మూఁకుడును బగులఁగొట్టుటకు శక్తికలది యగునా? దుర్బలుఁడైనజనుఁడు బలవంతుడైనవానికి నేమి యు నపకారముఁ జేయనేఱఁ డని తాత్పర్యము.

౨౨౮. రాత్రౌ దీపశిఖాకాంతిః నభానా వుదితే సతి.

దీపకాంతి రాత్రియందే. సూర్యోదయముకాఁగా నది యకించి త్కరము. గుణవత్తుని దగ్గఱ గుణహీనుఁడు ప్రకాశింపనేరఁడని దీని తాత్పర్యము.

౨౨౯. పిత్తం యది శర్కరయా శామ్యతి కోఽర్థః పటోలేన.

పైత్యము పంచదారచే శమించినయెడల చేదుపొట్లతో నేమి పని? అనఁగా స్వల్పయత్నముచేతనే కార్యము సిద్ధించుచున్నపుడు బహుప్రయత్నములు వ్యర్థ మని తాత్పర్యము. ఇచ్చటఁ బటోలశబ్దముచేఁ బటోలపత్రము గ్రహింపఁబడుచున్నది. "పటోలపత్రం పిత్తఘ్నం మూలం తస్య విరేచకం" చేదపొట్లాకు పైత్యమును హరించుననియు దానివేరు విరేచనకారి యనియుఁ బ్రసిద్ధి.

౨౩౦. సూచీముఖన్యాయము.*

సూచీముఖ మనుపేరుగలయొకపక్షి ఒకయరణ్యమందు వానరములు చలికాలములోఁ జలిచేత వడఁకుచు నగ్నికణము లనుభ్రాంతిచేత గురువెందగింజలను బ్రోగుఁజేసి యూఁది చలికాఁగుచున్నవి. అపుడు సూచీముఖ మనుపక్షి వానివ్యర్థప్రయత్నముం జూచి "ఓమూర్ఖులారా! ఇది యగ్ని కాదు. దీనివలన శీతబాధ నివారింపఁబడదు. కావున నొకకొండగుహలోనికిఁ గాని గాలిలేనిప్రదేశమునకుఁగాని పోయి యున్నయెడల నీశీతబాధానివారణ మగును." అని తెలుపుచుగా వానరముల కుపదేశించెను. అందుపై నొకవృద్ధవానరము కోపముఁ దెచ్చుకొని దానిపైఁబడి ఱెక్కలుపట్టుకొని రాతిపైఁగొట్టి చంపివేసెను. కావున దుష్టులకెపుడును మంచి నుపదేశింపరాదు.

౨౩౧. స్వజాతి ర్దురతిక్రమా.

(తనజాతి విడువ శక్యముకాదు.) ఇందుల కొకగాథ కలదు." ఒకనాఁ డొకముని గంగాజలమందు స్నానముచేయుచుండఁగా డేగముఖమునుండి జారిపోయినయెలుకపిల్ల యతనిచేతిలోఁ బడెను. అంతట నాముని దయార్ద్రహృదయుఁడై తనతపోబలముచే నామూషికము నొక

---

*చూ. ౧౦౯. న్యాయము. దీనికి దానికి నించుకవిషయభేదము కలదు.

కన్యకగాఁ జేసి సంతానములేని తనభార్య కిచ్చెను. ఆమె యాపుత్రికను గారాబముతోఁ బెంచుచుండఁగాఁ గాలక్రమమున వర్షాప్త మైనవయస్సుకలది యాయెను. అపుడాముని వాయుదేవుని సూర్యుని మేఘుని తపోబలముచే రప్పించి తనకన్యకకుఁ జూపి "పుత్రి! ఈముగ్గురిలో నీయిష్టము వచ్చినవానిని వరింపు మనెను. ఆమె వాయువు నతిచపలాత్మకుఁ డనియు, అగ్నిని కృష్ణమార్గసంచారియనియు, సూర్యుని భ్రమణశీలుఁ డనియు దోషము లెంచి వారిని బెండ్లియాడుట కిష్టపడలేదు. అపు డాముని యొకయెలుకను దీసికొనివచ్చి దీనిని బెండ్లియాడెదవా యని యడిగెను. అంతల కాకన్యక భగవంతుఁడా! నన్ను మరల మూషకముగాఁ జేసి దానికిఁ బెండ్లిఁ జేయుమని కోరెను. ["సూర్యం భర్తారముత్సృజ్య పర్జన్యం మారుతం తథా స్వజాతిం మూషికా ప్రాప్తా స్వజాతి ర్దురతిక్రమా.]

౨౩౨. శ్వశుష్కాస్థిన్యాయము.

కుక్క మాంసములేనిది యెండిపోయినది యగునొకయెముకను బట్టుకొనిపండ్లవెంట నెత్తురు వచ్చునటులకుఁగొరుకుచుండును. అట్లేనీచుఁడు ఫలము లేకపోయినను నిష్ఫల మైనవస్తువును బట్టుకొని విడువఁడు.

తే. గీ. మేడపల్ల్యన్వవాయుఁడు మితవిదుండు
వేంకటేశుఁడు నేర్చినవిధముకొలఁది
లౌకికన్యాయసమితికి లఘువుగాను
వివరణము వ్రాసి ప్రకటించె విబుధు లలర.

